

Geliş Tarihi : 23.03.2020
Kabul Tarihi: 23.06.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/Özel Sayı (2020), ss. 243-283.

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ'NDEN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ'NE TÜRKİYE'DE SİYASÎ YASAK VE MAHKÛMİYETLER

Nurullah KIRKPINAR*

Fevzi ÇAKMAK**

Öz

Birkaç yıl sonra bir asrı devirecek olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin geçmişinde askeri müdahale, muhtıra ve darbe teşebbüsleri gibi Türk siyasal yaşamını ters-düz eden birçok olay örgüsü vardır. 1923'te kurulan genç Cumhuriyet, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980'de olmak üzere iki askeri müdahale; 12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997'de olmak üzere iki askeri muhtıra; 15 Temmuz 2016 tarihinde de bir darbe teşebbüsü ile karşı karşıya kaldı. 15 Temmuz dışında, bu süreçlerin aktif aktörü olan Türk Silahlı Kuvvetleri, her askeri darbe ve muhtıradan sonra devlet yönetiminde yeni oluşumlara yöneldi. İşte bu anlamda askeri müdahaleyi gerçekleştirenlerin öncelikli amaçlarından biri, kurum olarak sivil denetimi mümkün olduğu kadar uzaklaştırmak oldu. Bu bağlamda, 15 Temmuz haricinde geçmişteki askeri darbe ve muhtıralar her alanda olduğu gibi siyaset kurumuna da çok zarar vermişti. Bu darbe ve muhtıralardan sonra parti kapatmaları, siyasî davalar, tutukluluklar ve idamlar yaşandı. Aktörleri, oluşum, gelişim ve sonuçlarıyla diğerlerinden ayrı ele alınması gereken 15 Temmuz darbe girişiminde ise Türk milletinin iradesini arkasına alan siyaset kurumu, tarihte ilk kez bir darbe girişiminin başarısız kalmasında önemli rol oynadı.

1960, 1971, 1980 ve 1997'deki oluşumlardan (1960 ve 1980 olanı) bütün siyasilerin iktidardan indirilip sonradan yerlerine yeni bir siyasî düzen kurulması şeklinde gerçekleşmişti. Diğer ikisi (1971 ve 1997) ise askeri gücün, devlet yönetimindeki siyasiler üzerinde baskı kurması şeklindeydi. Bu örneklerin Türkiye'deki siyasete doğrudan yahut dolaylı biçimde etkisinden hareketle ele alınan ve dönemin kaynaklarına dayanılarak hazırlanan çalışmanın içeriğini, 27 Mayıs'tan 15 Temmuz'a Türkiye'de gerçekleşen askeri müdahalelerin siyasete olan etkisi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimler: 27 Mayıs, 12 Eylül, 12 Mart, 28 Şubat, 15 Temmuz, Siyaset ve Darbe.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, (nurullahkirkpinarr@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-6540-9822).

** Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (fevzi.cakmak@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-0030-400x).

FROM THE 27 MAY 1960 MILITARY COUP TO THE 15 JULY COUP ATTEMPT IMPRISONMENTS AND POLITICAL PROHIBITION IN TURKEY

Abstract

There are many plots like military coups, memorials, coup attempt that changed Turkish political life in the history of Turkey, which is nearly a century old. New young republic that established in 1923 came across two military coups; in 27 May 1960 and in 12 September 1980 and two memorials; in 12 March 1971 and in 28 February 1997 and also one coup attempt in 15 July 2016. Except from 2016 July attempt, Turkish Armed Forces brought their new formation to the state management in all other interventions. One of the main aims of these interveners is to destract civil governance from institutions as much as possible. In this context, except from 15 July coup attempt other interventions damaged politics and its institutions like did all other fields. After interventions Turkey experienced death penalties, political cases,imprisonments, closing political parties etc. On the other hand, for the first time in Republic of Turkey civil political institution that got Turkish Nation's will played a significant role to fail 15 July 2016 Coup attempt that is different from other interventions by its actors, progres and outcomes.

While 1960 and 1980 military interventions brought a new political order and overthrewed old political parties and actors, 1971 and 1997 memorials were backstage opressions of soldiers to the political leaders. This work,based on sources of that area, includes the effects of military interventions to the politics that happened in the history of Turkey from 27 May to 15 July .

Keywords: 27th May, 12th September, 12th March, 28th February, 15th July, Politics and Coup.

Giriş

Türk siyasi hayatında ilk kez 1908'de başlayan çok partili yaşama geçiş denemeleri bu dönemden sonra belirli evrelerde gerçekleştirilmeye çalışılmışsa da bu girişim ancak 1946'da başarılı olabilmış ve Cumhuriyet rejimi altında ancak bu tarihten itibaren çok partili hayatla tanışabilmiştir. Bu anlamda Türk demokrasi tarihinde çok partili hayatın bir söylemi haline gelen "46 ruhu ve 1946 yılı" bu tarihten itibaren adeta bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümle birlikte iktidar-muhalefet ilişkilerinde görülen birçok aksaklık, sorun ve yanlışlar 1946-1960 dönemi içinde daha da derinleşmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti iktidarı sırasında yönetimde fazla ağırlık taşımayan orta sınıfın, tüccar ve esnaf grubunun ve belirli bir ölçekte de olsa köylü sınıfının siyasal iktidardaki temsiliyetini artırma girişimlerinin somut bir ürünü olarak ortaya çıkan Demokrat Parti (DP), varlığını millet

egemenliğine dayandırmıştı¹. Ancak 1946 sonrasında Türk siyasetinin genel seyrinde yaşanan inişli-çıkışlı siyaset ortamı ve iktidar-muhalefet arasındaki ilişkiler, ülkedeki siyasi atmosferin devamlı surette yüksek seyretmesine; bazen de düşmesine neden olmuştu. Bu süreçte iktidar partisi ile ana muhalefet partisi arasında izlenen yanlış politikalar, ülkede kurulan siyasî dengeleri ters-düz etmişti. Türk siyasetinde yaşanan bu siyasi açmaz sonrası, Türk Silahlı Kuvvetleri; her ne kadar Atatürk'e duyduğu güven ve sadakat nedeniyle bir süre yönetim dışında kalmayı kabullenmiş olsa da, 27 Mayıs 1960'ta askeri bir müdahale ile egemenliğe ortak oldu². 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'nin meşrû hükümeti (DP), askeri darbe ya da başka bir deyim olan askeri müdahale ile devrildi³. Böylece Türk siyasî hayatında "askeri müdahale" anlayışının yerleşmesinde rol oynayan yeni bir dönemin yolu açılmış oldu.

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nde Siyasî Tutukluluk ve Yasaklar

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, 1923'te kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi sürecini sekteye uğratması bakımından Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Kendisinden sonraki dönemlerde gerçekleşen 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ni de göz önüne alındığında ülkedeki askeri müdahale yolunu açan bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs 1960'da Türkiye'deki meşrû hükümeti devirerek iktidarı kendi tekelinde toplayan subaylar, radyoda darbe haberini duyurup, sıkı yönetim kararı aldıktan sonra Millî Birlik Komitesi (MBK) adıyla bir birlik teşkil ettiler⁴. Millî Birlik Komitesi, bir taraftan DP'nin iktidarından kalan siyasal sorunları çözerken; diğer taraftan da askeri müdahalenin meşruluk gerekçesini hazırlayarak DP'lilerin Yassıada'da yargılamalarına ortam hazırladı. MBK, bu durumun hemen akabinde ilk olarak yeni düzene geçiş rejimine bir meşruiyet kazandırmak ve ona hukukî bir zemin hazırlamak amacıyla ardı ardına kanunlar çıkardı⁵. Hakimiyet hakkını geçici olarak seçimlere kadar, Türk milleti

1 Türk siyasetinde yaşanan merkez-kenar ilişkisi ve bunun Türk siyasetindeki tezahürleri için ayrıca bkz., Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s. 26.; Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 26.; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 11. Baskı, Kaynak Yay., Çev. Yavuz Aloğan, İstanbul, 2012, ss. 127-130; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 1. Baskı, İletişim Yay., Çev. Yasemin Sanar Gönen, İstanbul, 1995, ss. 299-302; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi (Makaleler-4)*, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1991, ss. 339-340.

2 İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 334.

3 Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yay., Çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, İstanbul, 2003, s. 15.

4 "İhtilalin ilk günlerinde "MBK" adı konusunda gazetelerde ve verilen tebliğlerde farklılıklar görülmektedir. Ankara tebliğlerinde 'Millî Birlik Komitesi' kullanıldığı halde, İstanbul tebliğlerinde, 'Silahlı Kuvvetler İdaresi', 'Türkiye Millî Birlik Komitesi' ifadeleri kullanılmıştır." Bkz., *Millî Birlik Komitesi Tutanakları*, Birleşim: 9, C.1, 10 Eylül 1960, Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi*, Güneş Yay., İstanbul, 1987, ss. 74-80.

5 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, 5. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul, 1979, s. 105.

adına gerçekleştirecek olan MBK, yeni devlet düzeninde kabine ile MBK'nın münasebetlerini hukukî yönden düzenleyen bir mevzuat bulunmadığından, devletin yeni düzeninin hukukî olarak tanımlanması için; 27 madde ve 4 bölümden oluşan Geçici Anayasa'yı hazırladı⁶.

Askeri müdahalenin hemen ardından MBK'nın en önemli icraatlarından birini de DP'li siyasilerin tutuklanması oluşturuyordu. Bu bağlamda ilk olarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar Çankaya'da ve Başbakan Adnan Menderes Kütahya'da gözaltına alınıp, tutuklandı. Aynı hızda DP'nin kalesi konumundaki birçok yerde tutuklamalar yapıldı. Tutuklamalar sadece sivil kişilerden ibaret kalmamış, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve diğer yüksek rütbeli subaylar tutuklanmıştı⁷.

Genel siyasette olduğu gibi yerelde de tutuklamaların etkisi ve yankısı büyük oldu. Örneğin DP'nin kalesi konumundaki İzmir'de müdahalenin hemen sonrasında, Demokrat Partili yöneticilerin içinde bulunduğu kişiler gözaltına alındı. 1 Haziran 1960 tarihinde başlayan gözaltı sürecinin ardından, İzmir'de on altı kişi tutuklandı. Tutuklananlarının bir kısmı Yassıada'ya gönderilmek üzere İstanbul'a; bir kısmı da Güzelyalı'da Poligon'da tutuldular⁸. Ülke genelinde tutuklamalar devam ederken, kamuoyunda Demokratları itibarsızlaştırma süreci de hızlıca devam ediyordu. Örneğin, İzmir yerelindeki Demokrat İzmir gazetesi, Çeşme'de ikamet eden Celal Bayar'ın eşi için "Sabık çete başının karısının" sabah uçağıyla İstanbul'a gönderileceğini yazmaktaydı⁹.

Tutuklanmalar gerçekleşikten bir müddet sonra içerisinde yaklaşık 500 kişiyi barındıran Demokrat Parti (Bakan, Milletvekili, İl ve İlçe kurulu vs.) üyeleri, Yassıada'ya nakledildi. Ardından Demokrat Parti, önce siyasi faaliyetten men edildi ve 29 Eylül 1960'ta Ankara 4. Asliye Mahkemesi kararıyla kapatıldı.¹⁰ Askeri yönetim, DP dışındaki diğer partileri kapatma yoluna gitmezken; bir süre için ülke içindeki siyasi faaliyetleri yasakladı.

Demokrat Parti'nin kapatılması ve Geçici Anayasa'nın hazırlanmasının hemen akabinde 1924 Anayasası'nda TBMM'ye ait olan bütün yetkileri kendinde toplayan Milli Birlik Komitesi, 12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı geçici kanunla; askeri rejim öncesinde Cumhurbaşkanı'nda olan özel af yetkisini MBK Başkanı olan Cemal Gürsel'e tanımış, fakat bu yetkiyi bir bakımdan da sınırlandırmıştı.

6 Cumhuriyet, 13 Haziran 1960; Vatan, 13 Haziran 1960.

7 Cumhuriyet, 27 Mayıs 1960.

8 Fevzi Çakmak, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, 1. Baskı, C. II, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2013, s. 373.

9 *Demokrat İzmir*, 22 Haziran 1960; 27 Mayıs sonrasında ordunun siyasi kurumların yanı sıra sivil kurumlar ve kişiler üzerinde kurduğu denetim ve baskı yöntemleri için ayrıca bkz. Nurullah Kırkpınar, "Türkiye'de Darbe Geleneğine Bir Örnek: 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Toplumsal Etkileri", *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler), 24-26 Mayıs 2017, 1. Baskı, C.2, Nobel Akademik Yay. Eğ. Dan. Tic. Ltd. Şti, Muş, 2018, ss. 512-524.

10 *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1960; Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1966, ss. 162-167; Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına-General Sıtkı Ulay'ın Hatıraları*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yay., İstanbul, 1968, ss. 96-110.

Bu yetkiyle birlikte Geçici Anayasa'nın 18. Maddesinde; "Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine hükümlülerin cezalarını, devamlı sakatlık ve yaşlılık gibi sebeplerden dolayı kaldırabilir veya hafifletebilir; ancak Devlet Başkanı bu yetkisini, devrilen iktidar zamanında işlenen siyasî suçlardan veya siyasî maksatlı katil ve müessil fiillerden veya görevi kötüye kullanma, irtikap, nüfuzun kötüye kullanılması suretiyle ve başka yollarla haksız servet yapmaktan hüküm giyenler hakkında kullanamaz"¹¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Geçici Anayasa'nın 18. Maddesi ile MBK Başkanı Cemal Gürsel'e verilen özel af yetkisi Demokrat Parti'nin ileri gelenlerini kapsamıyordu.

Milli Birlik Komitesi bir yandan hukukî alanda yeni düzenin kurulması yolunda bir takım önemli adımlar atarken, diğer taraftan da müdahale sonrası tutuklanan DP'lileri Yassıada'da yargılamak üzere bir araya toplamıştı. Yaklaşık 11 ay süren duruşmalar sonrası, toplam 287 celse de 1.033 saat yargılama yapıldı¹². Demokrat Parti, 29 Eylül 1960'ta Ankara 4. Asliye Mahkemesi kararıyla resmen kapatılınca¹³ parti ileri gelenleri (son meclisteki milletvekilleri dahil) anayasayı ihlâl etmek, topluca ve teker teker görevlerini kötüye kullanmak suretiyle kredi ve döviz suiistimalleri suçlarını işlemek ve muhtelif yollarla sair menfaatler temin etmek, 28 Nisan 1960'dan 27 Mayıs 1960'a kadar geçen evrede vuku bulan cinayet hadiseleri, muhalefete karşı Anayasaya tepki şeklinde girişilen ve memleket ölçüsünde hadiseler çıkaran münferit olaylardan başta Uşak ve Turgutlu Olayları, Topkapı, Zile, Kayseri ve Yeşilhisar Olayları olmak üzere 6-7 Eylül 1955 Olayları, 1957 seçimlerindeki yolsuzluklar, dinin partizan bir şekilde kullanılması ve istismar edilmesi ve son olarak da muhalefet partisi milletvekillerine karşı Vatan Cephesi oluşturmak suretiyle Türk vatandaşlarının ikiye ayrılmasına yönelten fiil ve hareketler göstermeleri gerekçeleriyle yargılanmaya başladılar¹⁴.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan olmak üzere öteki DP'lilerin yargılamaları için "Yassıada Davaları" adıyla özel bir mahkeme oluşturuldu. Yaklaşık 700 kişilik kapasitesi olan mahkeme salonunda, halk için 220, sanık aileleri için 50, basın için 200 kişilik yer ayrıldı. Milli Birlik Komitesi, hazırladığı yerleşim plânıyla DP'li siyasilere telkinlerde bulunmuş; eski Demokratların

11 "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun", *Resmî Gazete*, S.10525, (14 Haziran 1960).

12 Tekin Erer, *Yassıada ve Sonrası*, Rek-Tur Kitap Yay., İstanbul, 1965, s. 566.

13 *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1960.

14 *Yüksek Adalet Divanı Kararları*, İstanbul-Yassıada (14 Ekim 1960-15 Eylül 1961), 1. Baskı, Kabalcı Yay., Yayına Haz., Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, 2007, s. 29; *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi* (BCA), Yer No: 010.09.00.00.21.59.2., Yer No: 010.09.00.00.295.902.2., Yer No: 010.09.00.00.207.640.2., Yer No: 010.09.00.00.223.693.2.; Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ege Gezisi ve 1959 Uşak-İzmir Olayları için ayrıca bkz: Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin "Ege Vazife Gezisi ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları", *Turkish Studies*, V.9/10, 2014, ss. 1239-1258.

belleklerinde izler bırakacak siyasî baskıyı (mahkeme örneğinde olduğu gibi) zihinlerine kazıyarak, gelecekteki siyasilere mesaj vermeye çalışmıştı.

Bu siyasi baskının somut bir göstergesi olarak, duruşma sırasında eski DP'liler aileleriyle konuşturulmayacak, onların adada bulunduruldukları kısma kimse girmeyecek, bu kısımlar tel örgü ve mayınlarla kapatılacaktı¹⁵. Yassıada davaları, Türkiye’de hukuk dışı; diğer bir ifadeyle olağandışı hukukun kanun ve yargı pratiğinin doğallaşması yolunda en önemli eşiklerinden birini oluşturmaktadır. Öyle ki Erik Jan Zürcher’e göre; askeri müdahale sonrasında kurulan bu mahkemenin yasal olarak dayanağı yoktu ve mahkeme üyeleri siyasal açıdan DP’ye karşı ön yargılıydılar¹⁶.

Dönemin tanıklıklarında Yassıada günleri boyunca eski Demokrat Partililere yönelik askerler tarafından kötü davranıldığı yönünde ifadelerle karşılaşırız. Onlara kötü muamele yapıldığı, yumruklandıkları, tekmelendikleri ve hakaretlere uğradıkları ifade edilmektedir. Yassıada tutuklularının Yassıada’da kaldıkları sürece yedikleri yiyeceklerin paralarının bile ailelerinden alındığı yolunda anılar vardır¹⁷. Yassıada’da yargılanan ve İmralı ve Kayseri cezaevinde yatan eski DP’li Samet Ağaoğlu anılarında, tutukluluk boyunca maruz kaldıkları muamele karşısında Başbakan Adnan Menderes’in ilk duruşma sırasında, mahkeme heyetine yönelik yaptığı konuşmasındaki şu ifadelere yer verir:¹⁸

“Dört buçuk aydan beri bir odada yalnız başıma kapalı tutuluyorum. Muhterem kumandanın arada bir çağırıp konuşması dışında bir kimse ile temasım yok! Akli melekeleğim, konuşma takatim zayıflıyor. Odamda, gece gündüz tek kelime bile söylemeleri yasak edilmiş iki subayın göz hapsi altındayım ayrıca! Okuyacak ne gazete, ne kitap veriyorlar. Bu şartların değiştirilmesini rica ediyorum”

Tutuklanıp adaya götürülen tutuklu DP'liler sürekli psikolojik baskı altında tutulmuştu. Gece yaraları aniden kaldırılıyor, hemen giyinmeleri ve hazır olmaları isteniyordu. Birçoğu *“İşte vakit geldi”* diye idamlarını düşünerek o acıyı hafızalarında günbegün yaşıyordu. Yassıada’da bulunanların durumlarının çok kötü olduğuna dair halk arasında söylentiler çıkması üzerine, askeri yönetim hemen sinemalarda gösterilmek üzere bir propaganda filmi çekmişti. Bu filmde kötü şartlarda tutulan DP'lilerden zorla rol yapmaları istenmiş; adada yaşamın ne kadar iyi olduğunu göstermek maksadıyla dışarıya çıkarılıp; berberde, hastanede, koğuşlarda çekimler yaptırılmıştı. Filmde, odasında kitap okuma taklidi yapan Fatin Rüştü Zorlu’nun tedirginliği yüzünden okunurken; kantinden alışveriş yaparken görüntülenen Refik Koraltan rahatsızdı ve Perihan Arıburun filmde hafif aksayarak yürüyordu¹⁹.

15 *Hürriyet*, 3 Eylül 1960.

16 Zürcher, *a.g.e.*, s. 361.

17 M. Kemal Biberoglu, *Demokrat Parti ve Sonrası Anıları*, Demokratlar Kulübü Yay. No: 15, Ankara, 1997, ss. 33-40.

18 Samet Ağaoğlu, *Marmara’da Bir Ada*, 2. Baskı, Baha Matbaası, Basım yeri yok, 1972, ss. 28-29.

19 Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demir Kırat, (Bir Demokrasinin Doğuşu)*, İstanbul, 1991, s. 82.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin simgesi haline gelen Yassıada ve duruşmalarla ilgili Samet Ağaoğlu şunları söylüyordu:²⁰

"Devirdiklerini ilk günlerin alev ve kasırgaları arasında yakıp boğmayan ihtilâl; dehşet, heyecan ve heybetini hasmını böyle bir kayaya getirip bağlamak suretiyle ispat etmek akıllılığını hem de bir sanatkâr ustalığı ile gösterebilmişti. Yassıada, 27 Mayıs'ın hatırasını ölümsüzleştiren öyle bir abide olmuştur ki mimarı veya heykeltıraşı mahir bir el, yahut inanılmaz bir ölçü kabiliyeti değil, ironik olduğu kadar unutulmak vehmi içinde uyanık bir sezgi duygusudur. Yassıada, şimdi üstünde tel örgüler içine alınmış dört yüzden fazla siyaset adamı, çevresinde nöbet gezen harp gemileri, yakaları kırmızı şeritli, siyah cüppeli hakimleri, süngülü, tüfekli, tabancalı muhafızları ile İstanbul'un geçmiş devirlerinden bir parça hâlinde Marmara'nın sularında yükseliyordu. Adeta, büyük bir zelzeleden sonra deniz ortasında birden meydana çıkmış bir kaya idi. Dünyanın gözleri ona çevrilmişti."

Askeri müdahaleden sonra Yassıada tutuklamalarının devam ettiği dönemde DP'liler açısından çok trajik bir olay yaşandı. İçişleri eski Bakanı Namık Gedik intihar etti²¹. Namık Gedik Harp Okulu'na götürüldükten sonra büyük bir bunalım içine girmişti. Çevresindekilere sürekli olarak *"Beni götürecekler, beni linç edecekler, şerefimle oynayacaklar!"* diyordu. Namık Gedik'in yaşadığı o bunalımlı günlerini ve intiharını oda arkadaşı Ethem Menderes şöyle aktarıyordu:²²

"O gece Gedik uyuyabilmek için üç Equanil ve bir Lüminal aldı. Oda arkadaşı Ethem Menderes arkadaşının artık teskin olacağı ümidiyle uykuya daldı. Saat 03.00'e geliyordu. Bu sırada tuvalete gitmek üzere Gedik'in odasının önünden geçen Ahmet Salih Korur, açık bırakılmış kapıdan içerde Gedik'in saçları karmakarışık, gözleri dalgın ve kendi ifadesiyle 'Kriminolojideki tipik intihara kararlı adam hâlinde görmüştü'. Korur, helâda işini bitirip dönerken bir şangırtı sesiyle ürkmüş kalmıştı. O sırada uyanmış olan Ethem Menderes, Namık Gedik'i karyolası üzerinde ayakta bulmuş ve ne olduğunu anlamamış, Gedik'in 'Ya Allah...' diye haykırarak kendini pencereden dışarı fırlattığını görmüştü. Ethem Menderes, Namık diye bağırılmış, fakat geç kalmıştı. Gedik camdan uçup gitmişti."

14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar yaklaşık 11 ay süren yargılamaların ardından 15 Eylül 1961 tarihinde mahkeme kararları açıklandı. Mahkeme Heyeti, 15 kişi hakkında idam kararı vermişti. idam kararlarından dördü oybirliği, on biri oy çokluğu ile alındı. İdam kararı dışında 31 sanığa müebbet hapis, 418 sanığa 6 ay ile 20 yıl arasında değişen hapis cezaları verilirken, 123 sanık beraat etti. Yassıada'da ki tutukluluk döneminde vefat eden Yusuf Salman, Lütfü Kırdar, Gazi Yiğitbaşı, Yümni Üresin, Nuri Yamut ve Kenan Yılmaz'ın haklarındaki davalar düşmüştü. Özel mahkemenin kararına göre,

20 Ağaoğlu, a.g.e., s. 3.

21 Cumhuriyet, 31 Mayıs 1960; Vatan, 31 Mayıs 1960; Milliyet, 31 Mayıs 1960.

22 Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi-1950'den Günümüze, İmge Yay., Ankara, 2000, s. 96.

ölüm cezasına mahkûm edilen eski DP'li siyasiler şunlardı: Celal Bayar (eski Cumhurbaşkanı), Adnan Menderes (eski Başbakan), Refik Koraltan (TBMM eski Başkanı), Fatin Rüştü Zorlu (Dışişleri eski Bakanı), Hasan Polatkan (Maliye eski Bakanı), Bahadır Dülger (Tahkikat Komisyonu Üyesi), Osman Kavrakoğlu (Milletvekili), Rüştü Erdelhun (eski Genelkurmay Başkanı), İbrahim Kirazoğlu (TBMM eski Başkanvekili), Ahmet Hamdi Sancar (Tahkikat Komisyonu Üyesi), Baha Akşit (Milletvekili), Nusret Kirişçioğlu (Tahkikat Komisyonu Üyesi), Zeki Erataman (Milletvekili) Emin Kalafat (eski Bakan, Milletvekili), Agah Erozan (TBMM eski Başkanvekili)²³.

İdam kararları onaylanmak üzere Yüksek Adalet Divanı tarafından Millî Birlik Komitesi'ne ulaştırıldı. İdam kararları MBK'ya ulaştığında, başından beri siyasi idamlara karşı olan ve aylar öncesinden bazı girişimlerde bulunan İsmet İnönü yeniden harekete geçti. İsmet İnönü, kararların açıklanmasından iki gün önce, yani 13 Eylül 1961'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e uzun bir mektup gönderdi²⁴.

İsmet İnönü mektubunda, sorumluluk taşıyan bir kişi olarak, idam cezalarının onaylanmasından sonra doğacak büyük zararları bildirmek için başka bir vasıtasının olmadığını belirtmişti²⁵. Ancak bu mektup bir netice vermedi. MBK, idam kararları oy birliği ile alınan ve eski DP hükümetinin birincil derecede mensubu olduğu Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamlarını onayladı²⁶. Oy birliği ile hakkında idam kararı verilen eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın cezası yaşının ileri olması nedeniyle, diğer idam kararı verilen sanıklarla birlikte müebbet hapse çevrildi. Böylece 43 kişi hakkında müebbet hapis cezası uygulanacaktı²⁷.

16 Eylül 1961'de, İmralı Adası'nda DP hükümetinin iki bakanı (Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan) asıldı. Adnan

23 Erer, a.g.e., ss. 615-635; Hikmet Özdemir, "Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 895.

24 "Kansız bir ihtilâl yapıldı. Böyle bir ihtilâlden bir buçuk sene sonra geçmiş bir iktidar erkânının siyasî suçlarından dolayı idam edilmeleri, siyasî idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddüdünü azami ölçüde artırmış olacaktır. Suçluların kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacaklar ve müteessir olacaklardır. İhtilâlden bir buçuk sene sonra seçimlere gidiyoruz. Eski, yeni siyasî parti mensupları arasında yaklaşma ve anlaşma çareleri arıyoruz. Bu çabalama içinde artık eskimiş olan siyasî suçlardan dolayı idam cezası tatbik etmek, siyasî partiler arasında ve memlekette manen huzur teessüsünü imkânsız kılacaktır. Unutulmamalı ki... Geçmiş iktidar mensuplarına büyük miqyasta istinat eden siyasî partiler, yalnız seçim esnasında değil, seçimden sonra da ruhlardaki daimî bir yarayı işletmekten geri kalmayacaklardır. Ceza tatbikinin... taşıdığı ibret ve tembih hassaları, şimdi infaz yapılmamasında daha ziyade mevcuttur.", Şeref Bakışık, *CHP İle Bir Ömür*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 128.

25 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 5. Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980), Bilgi Yay., Ankara, 2002, s.77.; 13 Kasım 1960'ta Millî Birli Komitesi'nden tasfiye edilen, 14'ler arasında yer alan ve Yeni Delhi'ye gönderilen Alparslan Türkeş de idamlar konusunda benzer bir demecde bulunmuş, 7 Eylül 1961'de Cemal Gürsel'e yazmış olduğu mektupta; idam kararının hata olduğunu ve bir an evvel bu yoldan dönülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mektup için ayrıca bkz., *Millî Yol*, 26 Ocak 1962.

26 *Ulus*, 16 Eylül 1961.

27 Özdemir, a.g.m., s. 895.

Menderes'in idam hükmü ise, "hastalığı devam ettiğinden"²⁸ dolayı o gün infaz edilmedi. "Hastalık" olarak kayıtlara geçirilen olayın aslında Menderes'in, 14 Eylül 15 Eylül'e bağlayan gece fazla miktarda uyku hapı alarak hayatına son verme teşebbüsüydü²⁹. Olayı son anda fark eden askerler, devrik Başbakan'ın midasını yıkadıktan ve ertesi gün bir doktorlar heyeti tarafından, "sıhhi durumunun tamamen normale döndüğünün raporla tespit"³⁰ ettikten sonra, eski Başbakan Adnan Menderes'in idam hükmü 17 Eylül 1961'de infaz edildi³¹. İdamlara toplum büyük bir hayretle bakarken, en küçük bir tepkisellik bile gösterilmedi. Halkta bir sinmişlik ve onulmaz bir durum hakimdi. Demokrat Partili siyasilerin idamı ile gelecek dönemlerde yönetime gelecek iktidar ve siyasilere bir mesaj verilmekteydi³².

Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihinde gerçekleşen ve şüphesiz 1960'lı yıllarda ve sonrasında pek çok tartışmaya konu olan Yassıada davaları üzerine pek çok kitap kaleme alınırken, çeşitli yorumlarda da bulunulmuştur. Ancak günümüzde taraflı veya tarafsız herkesin kabul ettiği bir gerçek vardır ki Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamları, Türk demokrasisi adına büyük bir ayıp teşkil etmektedir. 27 Mayıs'la birlikte Türkiye'de bir ilk yaşanmış ve halkın siyasi temsili olarak seçilen bir başbakan devrilerek yönetme erki elinden alınmıştır. Dahası, alınan bu karar, telafisi mümkün olmayan ve Türk demokrasi tarihi için acı sonuçlar doğuran bir olgu mahiyetini almıştır. Bu durum Türk milletinin vicdanında her zaman kanayan bir yara olmuştur. Bu anlamda hukuk dışı bir tavır ve anlayışla yapılan Yassıada yargılamalarının Türk siyasi tarihindeki en ağır siyasî yargılamalardan biri olduğu söylenebilir.

19 Eylül 1960 gününden geriye kalan Yassıada mahkûmları uçaklarla, İmralı, Adana ve Kayseri cezaevlerine dağıtıldılar. Yüksek Adalet Divanı tarafından muhtelif hapis cezalarına mahkûm edilen sakıt (eski) hükümet üyeleri ve milletvekilleri, cezalarını çekmeleri sebebiyle cezaevlerine sevk edildiler. Bunlardan; müebbet hapse mahkûm edilen 43 kişi İmralı cezaevine, ağır hapis cezalarına mahkûm edilen 297 eski Milletvekili Kayseri cezaevine, hasta oldukları için nakledilemeyenler ise Adana cezaevi hastanesine yatırılmak üzere İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na tebliğ olundu³³.

28 MBK'nin 59 numaralı tebliğinden, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1961.

29 İlyas Topçu-Sema Akılmak Topçu, "Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı", *Akademik Bakış Dergisi*, S.61 (Mayıs- Haziran 2017), s. 71.

30 MBK'nin 61 numaralı tebliğinden, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1961.

31 *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1961.

32 Davut Dursun, *Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül*, 1. Baskı, İşaret Yay., İstanbul, 2000, ss. 73-91; Yassıada'da verilen kararlar üzerine Devlet Başkanı Gürsel'in beyanatı ise şöyleydi: "Biz demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtuncaya kadar, büyük sallantı geçireceğiz. Partilerden biliyorsunuz taahhütler aldık. Fakat politika, ne de olsa, onları tereddüde sevk etmektedir. Fakat bunlar geçecektir. Yassıada kararları, siyaset adamları için ders olacaktır..." Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1950-1964)*, 1. Baskı, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 525.

33 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1961.

Askeri yönetim altında Yassıada davaları devam ederken; diğer yandan kurulması düşünülen yeni düzen adına adımlar atıldı. Yeni anayasa çalışmaları ve 1961 Anayasası'nın referandum süreci yanında, ülke içinde siyasete aşamalı olarak serbest bırakıldı. 12 Ocak 1961'de İçişleri Bakanlığı'nun tebliğiyle siyasi partilerin kurulmasına imkân verildi. Tebliğin ardından başta 27 Mayıs döneminde siyasi hayatına devam eden Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin yanı sıra yeni dönemde partileşmenin bir niteliği olarak Memleketçi Serbest Parti, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi gibi partiler kuruldu. Ancak bu partiler içerisinde DP'nin mirasına sahip olmak amacıyla merkez sağda yeni kurulan Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve kısmen de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ön plâna çıktı. Çünkü bu partiler kuruldukları andan itibaren "*Demokrat Avı*" başlatarak eski Demokrat Partilileri kendi teşkilatlarına katma yarışına girdiler. Bir yandan AP, eski Demokratları kendi teşkilatları içerisinde toplarken, diğer yandan YTP, Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'i partisine davet ederek, kendi partisine katılımını sağladı³⁴.

1961 yılı içinde çeşitli siyasi partilerin kurulması ve anayasa referandumun sürecinin tamamlanmasının ardından 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçim yapıldı. Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu'nun seçimden bir ay önce idam edilmeleri, seçim atmosferini etkilemiş; seçim idamların gölgesinde gerçekleşmişti. Katılım oranının % 81.4 olduğu seçimde, CHP % 36.7'lik oy oranı ile 173 milletvekili, AP % 34.7'lik oy oranı ile 158 milletvekili, CKMP % 13.7'lik oy oranı ile 54 milletvekili, YTP ise % 13.9'luk oy oranı ile 65 milletvekili çıkarmıştı³⁵.

Seçimin en çarpıcı sonucu, askerler tarafından kapatılan DP'nin son girdiği seçim olan 1957 seçimlerinde aldığı yakın bir oy oranını; askeri müdahale sonrası kurulan ve eski DP tabanına hitap eden AP ile YTP'nin toplamda % 48.6 ile almış olmasıydı. Aslında bu sonuç siyaseti dizayn etmeye çalışan askere Türk halkının sandıkta verdiği bir cevap ya da rövanşti. Ve seçim sonuçları hiçbir partiye tek başına iktidar şansı vermezken; müzakereler sonrası ve askerın baskısı ile Cumhuriyet tarihinde ilk kez CHP-AP arasında 20 Kasım 1961'de zorunlu bir koalisyon hükümeti kurulmuştu³⁶.

Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950) ve DP'nin (1950-1960) uzun tek parti iktidarlarının ardından 1961 seçimi sonrası kurulan koalisyon hükümetlerine Türk siyaseti hazır değildi. Askeri müdahale sonrasında geline ortamda Türk

34 27 Mayıs sonrasında siyasî faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla birlikte karşılaşılan sınırlamalar ve baskılar, dönemin özel (otoriter) niteliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Özetle demokrasiye geçiş; sıkıntısız ve pek kolay gerçekleşmemiştir. 27 Mayıs sonrasında yaşanan partileşme sorunu ve siyasetin yeniden dizayn edilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Nurullah Kırkpınar, *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2015, ss. 125-130.

35 <http://www.ysk.gov.tr>, (Güncel Tarihi: 18.04.2016); *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1961.

36 *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1961.

siyaseti, daha öncesinden çok farklı bir çehre kazanmıştı. 1961-1965 yıllarını kapsayan bu kısacık süreçte irili ufaklı pek çok siyasi parti kurulurken, dört yıl içinde dört tane koalisyon hükümeti kuruldu. Türkiye'de yaşanan yeni siyasî dönem, bir yandan ağır aksak ilerlerken; diğer yandan da 27 Mayıs Müdahalesi sonrası yargılanıp, hüküm giyen eski DP'lilerin affedilmesi konusu Türk siyasetini sürekli meşgul edecek, zaman zaman siyasî krizler yaratacak konuların başında gelecekti. Hatta ilk siyasî af krizinde CHP-AP koalisyon hükümeti ortaklığının sonu gelecekti.

Adalet Partisi, 12 Haziran 1961'den itibaren siyasî faaliyetlere izin verildiğinden beri gerek açıktan gerekse gizli-memnun bir şekilde 27 Mayıs cephesi ittifakına karşı sürekli milletin haklarının gasp edildiğini ifade ederek, şikâyet hakkından, adil yargulamalardan ve hukuk devletinden söz ediyordu³⁷. Örneğin AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Ege Bölgesi'ne düzenlemiş olduğu geziler AP'nin tavrını ve gizli-memnun ifade şeklini göstermektedir. Gezi sırasında yapılan miting alanlarında partililer; "Ömürlü bir koalisyon ancak Af'la mümkündür", "Olur mu böyle olur mu? Af'sız kardeşlik olur mu?", "Koca gövdeyi kuyruk gören miyoptur", "Gaf değil, Af istiyoruz", "Önce Af, sonra ekme", "Af, Türk Milletinin şanıdır"³⁸ şeklinde genel af konusunda isteklerini duyuruyor ve bir an evvel bu sorunun çözüme kavuşması gerektiğini vurguluyorlardı. Öte yandan CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, Yassıada mahkumlarına af çıkarılması hususunda siyasî affa taraftar olmadığını ve affın sürekli gündeme getirilmesinin sakıncalı olduğuna yönelik görüş belirtiyordu. Bölükbaşı'ya göre; CHP "askeri müdahalenin sömürücüsü", AP ise "intikamcısı" idi³⁹.

İsmet İnönü 'Herkes af istiyor, yalnız CHP ve Başbakan İnönü istemiyor' şeklinde sabahtan akşama kadar yapılan propagandanın gerçeklere uymadığını ve kendisine karşı haksız, iptidaî bir istismar yapıldığını ifade ediyordu. İnönü'ye göre memleketin bütün müesseselerinde huzur teessüs edince affa gidilecekti, ancak bundan daha evvel alınan tedbirlerin neticelerini görmek lâzımdı. O'na göre; siyasi bir af olacaktı, ancak şu an için sadece taahhüt ettiği müddet içinde kademeli af yapılabilirdi. Ancak CHP tarafından öne sürülen bu şartlara rağmen AP'nin genel af konusundaki uzlaşmaz tavrı daha da artarak devam etti. İki hükümet ortağı parti arasındaki ilişkiler daha da çıkmaza girdi.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Seyfi Öztürk ise siyasî af meselesinin partiler tarafından suiistimal edilmemesi gerektiğini vurguluyor ve bu meselenin Meclis tarafından çözülmesi gerektiği üzerinde önemle duruyordu⁴⁰.

Eski Demokrat Partililerin affı konusu, 15 Aralık 1961 tarihinde Millet Meclisi'nde görüşmeye açılmış, üzerinde sert tartışmalar yaşanmıştı⁴¹. Af

37 Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, ss. 240-241.

38 *Son Havadis*, 20 Ocak 1962.

39 *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1962.

40 Metin Toker, "Prim", *Akis*, 18 Haziran 1962, s. 9.

41 *Milliyet*, 16 Aralık 1961.

konusunda mecliste yaşanan tartışmalardan sonra Başbakan İsmet İnönü, ilk önce memlekette huzur kurulması gerektiğini ifade ederek, siyasî bir affa taraftar olduğunu ve bu yaranın sarılması lazım geldiğine vurgu yapıyordu⁴². Meclis'teki af tartışmalarının sürdüğü ve yoğunlaştığı dönemlerde bu mesele askerler arasında da sert tartışmalara sebep oldu. Ordu kademelerinde iki görüş hakimdi. Bir görüşe göre, söz elbette meclisindi. Fakat meclisin hemen bir affa gideceği sanılmıyordu. İleride kademeli bir af düşünülebilirdi. Bir diğer görüşe göre ise, af yeni bir ihtilâli meşru kılabilirdi⁴³.

Bu süreçte AP'nin af konusu üzerindeki ısrarcı tavrı ve Talat Aydemir'in darbe girişimi ile yaşanan gerilim sonrası, ilk koalisyon hükümeti İsmet İnönü'nün 30 Mayıs 1962 tarihinde istifa etmesiyle son buldu. İnönü, Cemal Gürsel'in ısrarına ve YTP ile AP'lilerin destek vaatlerine karşı kararından geri dönmedi⁴⁴. İlk koalisyonun dağılması ile birlikte 4 Haziran 1962'de yeniden hükümeti kurma görevini alan İsmet İnönü diğer partilerle görüşmelere başladı. Görüşmelerin ardından CHP-CKMP-YTP'den oluşan koalisyon hükümeti 26 Haziran 1962'de İsmet İnönü başkanlığında kuruldu⁴⁵.

Siyasi af sorunu CHP-CKMP-YTP hükümeti döneminde tekrar açıldı. Hükümet tarafından hazırlanan özel af kanunu tasarısı 12 Ekim 1962 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlandı⁴⁶. Siyasi partiler arasında af kanunu tasarısı ile ilgili görüş farklılıkları olmasına rağmen bu sorunun çözümünde mutabıklardı ve bir an evvel çözülmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmışlardı. Öte yandan eski Demokrat Partililerin siyasî affı meselesi ve onların haklarını arayan AP'nin Meclis'te sergilediği duruş ülkede büyük tepkilere sebep olmuştu. Birçok öğrenci grubu toplantılar ve yürüyüşler düzenledi. Üniversiteli öğrenciler düzenledikleri gösterilerde "Katillere Af yok" diye bağıarak seslerini duyurmaya çalışmış ve AP'yi protesto etmişlerdi. Hatta eski Demokratlara verilmek istenen "kısmi af" düzenlemesine karşı olarak 5.000 Üniversite öğrencisinin İstanbul'da yaptığı mitingde olaylar çıkmıştı⁴⁷. Ülkenin siyasî af meselesi üzerinde yoğunlaştığı günlerde Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamlarının ilk yıl dönümünde bazı olaylar meydana geldi. Bu olaylar üzerine Yeni İstanbul, Tasvir, Zafer ve Son Havadis gazeteleri toplattırıldı⁴⁸.

42 *Hürriyet*, 27 Kasım 1961; *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1961.

43 Doğan Avcıoğlu, *Yön*, Yıl: 1, S.1, 20 Aralık 1961, s. 8.

44 *Akşam*, 31 Mayıs 1962.

45 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, 3. Baskı, C.II, Yapı Kredi Yay., Yayına Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, s. 860; *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi*, Devre: 1., C.8., Sıra Sayısı: 305, 12 Ekim 1962, s. 9.

46 *Millet Meclisi (MM) Tutanak Dergisi*, Devre: 1., C.8., Birleşim: 129, 12 Ekim 1962, ss. 5-13.

47 *Tercüman*, 10 Ekim 1962.

48 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yay., Ankara, 1976, s. 252.

Bu gelişmelerin gölgesinde “Kısmî Af Yasası” 12 Ekim 1962’de 126 kabul, 23 ret oyu⁴⁹ ile Millet Meclis’in de yapılan oylama sonucunda kabul edilmişti⁵⁰. Ardından yasa 16 Ekim 1962’de Senato’dan geçerek 18 Ekim 1962 tarihinde resmî gazetede yayımlandı⁵¹. Bu kanunla, 27 Mayıs’a kadar işlenen suçların beş yıla kadar olanların cezaları affedildi. Mahkûmiyetleri beş yıldan fazla olanların cezalarının üçte biri de indirildi. Ancak kanuna konulan istisnâ hükümler sonrası bazı mahkûmlar af dışında bırakıldı. Toplam 347 mahkûmdan 275’i ‘Kısmî Af Yasası’ndan faydalanmıştır. Bunların dışında 6 mahkûm ölmüş, 18 mahkûm da hastalıkları nedeniyle tahliye edilmiştir⁵².

Kısmî af yasası çıkmıştı, fakat eski Demokrat Partililerin affı tam manâsıyla çözüme kavuşmamıştı. Adalet Partisi, kısmî affı yeterli bulmamış ve 1963 yılının ilk aylarında siyasî af meselesini tekrar gündeme taşıyarak, hükümete baskı yapmaya başlamıştı. Ragıp Gümüşpala, her gittiği yerde “Af meselesi”nin tam olarak çözüme kavuşmadığını ifade ederek, halka açık yaptığı mitinglerde “Biz burada bir aile toplantısı yapıyoruz... En büyük isteğiniz nedir??... Af af af” şeklinde çağrılarda bulunmuştu. Eski Demokratların affının bu milletin ızdırabı olduğu üzerinde duran Gümüşpala, 30 milyon insanın bu meselenin tamamen çözüme kavuşması gerekliliğini savunduğunu iddia ederek hükümete siyasî bir mesaj vermeye çalışmıştı⁵³. Diğer tarafta affa karşı olan kesimlerde yüksek sesle bu görüşlerini ortaya koymaktan çekinmemişti. Örneğin; Türkiye Millî Talebe Federasyonu sadece siyasî bir affa değil, aynı zamanda kısmî bir affa dahi karşı olduklarını açıklamıştı⁵⁴.

Bunun gibi Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı, Türk Devrim Ocakları, Türk Kadınlar Birliği, Türkiye İzciler Birliği gibi teşkilât, dernek ve gruplar yapılacak olan siyasî affa tamamen karşı olduklarını ifade etmiş ve büyük tepki göstermişlerdi⁵⁵. Türk basınının kıdemli yazarlarından Nadir Nadi de, memlekette birçok mühim konu olmasına rağmen af tartışmalarının ülke gündemini belirliyor olmasını eleştirmiş ve bu durumu milletin oyalanması olarak görmüştü⁵⁶. Ülke af konusunda ikiye bölünmüş, taraflar birbirini suçlar olmuştur.

Kamuoyunda siyasî af meselesinin hararetli tartışıldığı bu dönemde Celal Bayar’ın sağlık nedenlerinden dolayı altı aylık süre için tahliyesi gündeme geldi. Adli Tıp Kurumu kararı sonrası Celal Bayar 22 Mart 1963 tarihinde 1.029 günlük

49 Kısmî af yasasının Meclis’ten oy çoğunluğuyla geçmesine rağmen ret oyu verenlerin birçoğunun senatör olması dikkat çekicidir. Bu sonuç; 27 Mayıs’ı destekleyenlerin kimler olduğunu ve onların siyasî tavırlarını açıkça ortaya koymuştur. Bkz., *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1962.

50 *Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, Devre: 1, C.5, 16 Ekim 1962, s. 486.

51 “Anayasayı İhlâl Suçundan Yüksek Adalet Divanıca Mahkûm Edilenlerin Cezalarının Kısmen Affı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Kanun No: 78, Kabul Tarihi: 16.10.1962, Yayımlanma Tarihi: 18.10.1962., S.11235, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 253.

52 *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1962.

53 *Yön*, Yıl: 2, S.65, 13 Mart 1963, s. 4.

54 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1962.

55 *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1962.

56 Nadir Nadi, “Bu Gidişle Zor”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1962.

tutukluluğun ardından serbest bırakıldı⁵⁷. Celal Bayar'ın cezaevine girişi gibi geçici tahliyesi de ülkede büyük olaylara sebep oldu. 22 Mart 1963'te Kayseri'ye giden Adalet Partisi kurulundan Mehmet Ali Aytaş'ın; "Sizi Çankaya'ya oturtmaya geldik"⁵⁸ ifadesi üzerine ülkede çıkan büyük olaylar ve yapılan haberler ülke gündemini tekrar değiştirmişti. DP'nin simge ismi olan Celal Bayar'ın, serbest bırakılmasından sonra verdiği demecinde, "...Sağlık nedenleriyle tahliyenin hiçbir önemi olmadığını, dört duvar arasında bekleyen dava arkadaşlarının olması nedeniyle üzüntü içerisinde olduğunu söyleyerek" af konusundaki ümitlerini dile getirmişti. Bayar'ın Ankara'ya gelişi sonrası halk tarafından ilgi görmesi, tezahüratlarla karşılanması askerleri rahatsız etmiş; farklı görüşe sahip grupların çatışmaları meydana gelmiş, olaylar İstanbul ve İzmir'e de sıçramıştı⁵⁹.

Eski Cumhurbaşkanı'nın Ankara'ya gelişi ile birlikte gençler protesto mitingleri düzenlemeye başladı ve Celal Bayar'ın evine doğru yürüyüş düzenlenerek sert bir şekilde çıkışını tenkit ettiler. Gençlik, Celal Bayar'ın evinin önüne kadar gelen gençler "Katillere Af yok" diye bağırarak, "Gençlik geliyor, Kayseri'ye, Kayseri'ye. Hain, hain Sehpaya, sehpaya. İnine..."⁶⁰ diye tezahüratlarda bulundular. Hürriyet Meydanı'na geldiği sıralarda Adalet Partisi Genel Merkezi'ndeki partililerin el ve kol hareketleri yapmaları üzerine gençlik AP Genel Merkez binasını ve Yeni İstanbul gazetesini taşıdı ve bütün camları kırdı. İsmet İnönü ise; bu karışıklıklara AP'nin sebep olduğunu söylerken, AP'liler Meclisi terk etti. Ardından AP'liler Genel Merkez binasını taşıyanlara ceza verilene kadar Meclis toplantılarına katılmayacaklarını ifade ettiler⁶¹.

O günlerde, İsmet İnönü'nün eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eski Demokratların siyaset yasaklarının kaldırılması için harcadığı çaba dikkat çekiciydi. İnönü, "kuyuya düşen bir adama elini uzatacağım"⁶² (Celal Bayar'ı kastediyordu) ve kuyuya düşmüş bir insanı yukarı çıkaracağını söylüyordu. İnönü'nün bu ifadeleri ülke gündemine bomba gibi düşerken, aynı zamanda tarihe geçmişti. Pek çok kesimden eleştiri alan İnönü'ye, kendi parti üyeleri de tepki gösterdi; partiden istifalar yaşandı⁶³.

57 Nurettin Gülmez-Süleyman Âşık, "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz, 2014, ss. 258-259.

58 *Milliyet*, 23 Mart 1963; Metin Toker, AP heyetinin bu ifadesine karşı Celal Bayar için şu ifadelerde bulunmuştur: "Memleketin meşru cumhurbaşkanı" gibi davranıyor. Bayar'ın Kayseri sokaklarını dolaşarak gövde gösterisi yaptığını belirterek, Ankara'ya gelişini "Sanki Napolyon Elbe'den geliyordu." şeklinde tasvir etmiştir. Bkz. Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl (1961-1964)*, 1. Baskı, C.4, Burçak Yay., İstanbul, 1969, s. 130.

59 *Hürriyet*, 23 Mart 1963; *Akşam*, 28 Mart 1963.

60 Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi sonrasında sağlık sorunları sebebiyle tahliye edilmesi ve bu olayın basına yansımaları için ayrıca bkz. Gülmez- Âşık, *a.g.m.*, ss. 258-259.

61 İnönü, *a.g.e.*, s. 874.

62 "Kuyuya Düşen Adamı Kurtaracağım", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1969.

63 Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, 1. Baskı, C.II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s. 747; "Kuyudan Adam Çıkarma", olayı ve CHP içindeki bunalım için Bkz. Kuyudan adam çıkarma olayı sonrasında CHP'den istifa eden üyeler arasında Nermin Abadan Unat, Muammer Aksoy, Jale Candan, Alp Kuran, Mukbil Özyörük gibi isimler bulunmaktaydı.

1962 ve 1963 af yasalarıyla mağduriyeti giderilemeyen Celal Bayar, 1963 yılı Mart ayında sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilmişti fakat affı gerçekleşmemiş ve tekrar Kayseri cezaevine gönderilmişti. 1966 yılına değin cezaevinde kalan ve büyük sağlık sorunları yaşayan Celal Bayar, 7 Temmuz 1966 günü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından sağlık nedenlerinin arttığı gerekçesiyle geriye kalan cezalarından affedildi⁶⁴.

Eski demokratların affı meselesi, 1966 yılına kadar halledilememiş ve 27 Mayıs'ın izleri halâ silinmemişti. Eski Demokrat Partililerin affı sorunu bir önceki Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında olduğu gibi 5. Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde tekrar dile getirilmişse⁶⁵ de DP'lilerin mesleklerini yapabilmeleri ve memuriyete dönmeleri ancak 10 Ekim 1965'de tek başına iktidarı eline alan Adalet Partisi tarafından 8 Ağustos 1966'da çıkarılan 780 sayılı af kanunu⁶⁶ ile gerçekleşmiştir. Aynı zamanda siyasetten alıkonarak hapisnede yaşamlarının sonunda kadar hükümlü olan diğer DP'liler de affedilerek serbest bırakılmıştır⁶⁷. Bununla birlikte eski demokratların siyasî affı meselesi, 1965-1969 yılları arasında iktidarda bulunan AP Hükümeti tarafından çözümlenmeye çalışılmışsa da hükümet belirli evrelerde adımlar atmış; ancak tam manasıyla siyasî af meselesini çözememişti. Bu zaman diliminde eski demokratların siyasi affı meselesi ne zaman gündeme taşınsa, ülkedeki siyasi tansiyon devamlı surette yüksek seyrediyordu. Özetle, "27 Mayıs'tan intikam alınma hamlesi olarak görülen bu girişim karşısında, arkasında böylesine kesif kalabalıklar bulunan Demirel ve AP, hakiki muktedirler önünde geri çekilmek zorunda bırakılmıştır"⁶⁸.

Eski DP'liler affedilmişlerdi fakat henüz siyasî haklarını ve itibarlarını elde edememişlerdi. Siyasî haklarını tekrar elde edebilmeleri için anayasada değişiklik yapılması gerekiyordu. Bu sebeple bu sorun, 1969 Mayıs'ında tekrar gündeme oturdu⁶⁹. Siyasî hakların iadesi meselesi, iktidar partisi ile muhalefet partisi arasındaki gerginliği daha da zirveye taşıdı. Siyasi aktörler arasında tartışılan bu sorun, basında da büyük yankı uyandırdı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 13 Mayıs 1969 tarihinde tarafları meselenin çözümü için ortak bir toplantıya davet etti⁷⁰. Toplantı sonrasında

---

Bkz. Şerafettin Turan, *İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği)*, Bilgi Yay., İstanbul, 2003, ss. 456-458; Ziya Gökalp Mülâyim, *İsmet İnönü'den Siyaset Dersleri Niteliğinde Anılar*, Yetkin Basımevi, Ankara, 2014, ss. 21-22.

64 Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s. 314.

65 Hulûsi Turgut, *Demirel'in Dünyası*, ABC Yay., C.1, İstanbul, 1992, s. 285.

66 *Resmî Gazete*, Kanun No: 780, Kabul Tarihi: 03.08.1966, Yayın Tarihi: 09 Ağustos 1966., Turgut, *Demirel'in Dünyası...*, s. 377.

67 Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, 2. Baskı, Boğaziçi Yay., Ankara, 2002, s. 96.

68 Cengiz Sunay, "Türk Siyasetinde 27 Mayıs Darbesi ve Sonrası", *Demokrasi Platformu*, (Demokrat Parti ve Menderes Özel Sayısı-2), C.5, Sayı: 18, 2009, s. 52.

69 "Eski DP'lilerin Siyasî Haklarının İadesini İsteyen Tasarı Meclis'te", *Zafer*, 8 Mayıs 1969.; "Yassıda Mahkûmlarına Siyasî Af Tasarısı Meclis'te", *Akşam*, 8 Mayıs 1969; "DP'lilere Siyasî Hak Teklif Meclis'te", *Milliyet*, 8 Mayıs 1969.

70 "Sunay, İnönü ve Demirel'le Görüştü", *Akşam*, 14 Mayıs 1969; "Sunay, Demirel ve İnönü, Son Olayları Görüştü", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1969; "Üç Büyükler Çankaya'da Toplandı", *Milliyet*, 14 Mayıs 1969.

eski DP'lilerin siyasî haklarının iadesi ve itibarlarını tekrardan geri kazanmaları için ilk adım AP'den geldi. AP, Millet Meclisi Grup Başkanı Osman Sabit Avcı'nın başkanlığında toplanan grup başkanlığınca 12 Mayıs 1969 tarihinde siyasî af sorununun çözümü için 219 imzalı bir önerge verildi⁷¹. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis ve Senato Ortak Grubunun da desteklediği bu teklif, önce Millet Meclisi Anayasa Komisyonu'nda kabul edildi. 1961 Anayasası'nın 68. maddesinin 2.fıkrasında "ağır hapis cezasına mahkûm olanlar, affa uğrasalar da milletekili olamazlar" ifadesi yer almaktaydı. 68. maddede değişiklik ve geçici 11. maddenin geçerliğinin kaldırılması teklifin ana omurgasını oluşturmaktaydı⁷². Sonuçta, mecliste yapılan oylama ile 14 Mayıs 1969'da Genel Af Kanunu Millet Meclisi'nde 309 oy alarak kabul edildi⁷³.

2. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası Sonrasında Siyasî Tutukluluk ve Yasaklar

1960'ların sonlarına geldiğimizde iktidar partisi Adalet Partisi (AP) ile ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bünyesindeki sıkıntılar gitgide daha da artıyordu. Bu süre zarfında ülke içinde üniversitelerdeki şiddet olayları hız kazanmış, gençlik arasında çıkan çatışmalarda can kayıpları yaşanmaya başlamıştı. 16 Şubat 1969'da İstanbul Taksim Meydanı'nda gençlik arasında çıkan çatışmada iki genç hayatını kaybetmiş; bu olay "Kanlı Pazar" olarak tarihe geçmişti. Öte yandan işçi sınıfındaki hareketlilik Türkiye'nin gündemine yerleşmişti. Hükümet tarafından Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'in güçlenmesini engellemeye yönelik olarak, atılan çeşitli yasal düzenlemelere karşı Türkiye tarihinin en büyük işçi eylemlerinden biri 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde gerçekleşti. DİSK üyesi işçiler tarafından gerçekleştirilen eylemler sonrası dört kişi hayatını kaybederken, 100'ün üzerinde kişi yaralandı. Eylemler sonrası İstanbul'da altmış gün süren sıkıyönetim ilan edildi. Siyaset yaptıkları gerekçesiyle Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerin öğrenci dernekleri kapatılmıştı. Gençlik bünyesinde Amerikalı askerlere yönelik tepkiler fiili eylemlere dönerken, banka soygunları artmaya başlamıştı. Sosyal kaynaşmaların yanında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik tablo da hiç iç açıcı değildi. Ekonomik durgunluğun olduğu günlerde, hükümet 9 Ağustos 1970 tarihinde devalüasyona gitti ve Türk lirasının değeri düşürüldü. % 66 oranında gerçekleşen devalüe ile doların değeri 9 TL'den 15 TL'ye yükseldi. Bunun sonucu olarak temel tüketim malları olan başta şeker, gaz ve benzin olmak üzere pek çok ürün zamlandı. Sosyal ve ekonomik alandan yaşanan açmazlardan sorumlu olan siyaset kurumu da bundan olumsuz etkilendi.

71 Nezahat Keleş Belen, *Türkiye'ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay, Bir Yaşam: Dr. Baha Akşit*, Turgut Yay., 1995, s. 142.

72 Belen, *a.g.e.*, s. 143.

73 TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem: 2, C.36, Toplantı: 4, Birleşim: 93, 14 Mayıs 1969, 1967 Af Kanunu sonrasındaki Demokrat Partililerin siyasî teşekkülleri için ayrıca Bkz., Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies*, V.7/3, Summer, 2012, ss. 2590-2596.

Adalet Partisi iktidarı iç ve dış kamuoyu desteğini yitirmeye başlarken; 1970'lerin başlarından itibaren ordunun bir müdahale de bulunacağı söylentileri siyasiler tarafından işitilir olmuştur. Duyumlar gerçektir ve ordu içinde de AP iktidarına karşı müdahale lehindeki görüşler güç kazanıyordu. Fakat ne şekilde bir müdahale olması gerektiği konusunda ordunun üst kademelerinde fikir birliği yoktu. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, hükümete yönelik bir sözlü uyarının yeterli olacağını ortaya koyarken; Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ordunun fiili olarak yönetimi devralmasından yanaydı⁷⁴.

Ülke içindeki gergin ortam giderek artarken, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Yüksek Askeri Şura'yı 11 Mart 1971'de toplantıya çağırır. Gerçekleşen toplantıdan sonraki gün, yani 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları'nın, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı'na verdikleri muhtıra saat 13.00'de radyodan okundu. Muhtıra metninde, "Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği, ağır bir tehlike içine düşürülmüştür" ifadelerine yer almıştı. Asker, içinde bulunulan bu rahatsız duruma bir son vermek adına, Atatürkçü bir çizgide Anayasanın öngördüğü reformları ele alacak ve devrim kanunlarını uygulayamaya koyacak güçlü ve inandırıcı bir hükümetin ivedi olarak kurulması gerektiğine vurgu yapıyorlardı. Bu talepler gerçekleşmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, kanunların kendisine verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini yerine getireceği ve idareyi doğrudan üzerine almaya kararlı olduğu vurgulanmıştı. Muhtıranın, radyodan okunmasından kısa süre sonra Başbakan Süleyman Demirel istifa etti⁷⁵.

Ülke 12 Mart 1971'den genel seçimlerin yapılacağı 14 Ekim 1973 tarihine kadar sürecek bir "ara rejim dönemi"ne girdi. Süleyman Demirel'in istifası sonrası cevabı merakla beklenen soru hükümeti kimin kuracağıydı. Kurulması düşünülen hükümetin tarafsız ve reform hükümeti olması askerlerin en önemli önceliğiydi. Siyasi partiler oluşturulması düşünülen tarafsız bir hükümette yer alma konusunda olumlu görüşlerde bulunmuşlardı. Bir süre sonra Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın da onayı alınarak, CHP Milletvekili Nihat Erim tarafından bir hükümet kurulması fikri öne çıktı. Bu yöndeki karar sonrası Nihat Erim partisinden istifa etti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Erim'in kuracağı "Reform Hükümeti" 27 üyeden oluşuyordu. Hükümet üyelerinden 11 tanesi TBMM içinden, 16 üye ise meclis dışından, bürokrat/teknokratlardan oluşturulmuştu. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'nın hemen sonrasında bu girişimin karşısında bir tutum alan CHP lideri İsmet İnönü, sonrasında tavrını değiştirerek, müdahaleyi meşru

74 Çakmak, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir", a.g.m., ss. 396-397.

75 Çakmak, a.g.m., s. 397.

görmüştü. İnönü'nün bu tavır değişikliği CHP içinde çok büyük bir rahatsızlık yarattı. CHP içinden bir siyasinin Başbakan olması, parti bünyesinde çatlaklar yarattı. Bu oldu bitti karşısında, müdahalenin AP iktidarına değil CHP'ye ve "Ortanın Solu" hareketine karşı yapıldığına vurgu yapan CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit görevinden ayrıldı. Onun istifası aynı zamanda parti örgütü içindeki rahatsızlıkların dışa vurmasıydı. En başta Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere il ve ilçe örgütleri yaptıkları açıklamalarında, Bülent Ecevit'in arkasında olduklarını ilân etmişti⁷⁶.

Başbakan Nihat Erim, ülke içinde devam eden çatışma ortamını ortadan kaldırmak adına bir dizi yasal önlemler aldı. Erim, ülkenin istikrarına zarar verdiklerine inandığı sağ ve sol örgütleri kontrol altına almak için her türlü tedbiri alacağını ifade ediyor; bu örgütlerin kafalarına balyoz gibi inceklerine vurgu yapıyordu. En kısa sürede "Sıkıyönetim Kanunu" kabul edildi. 1961 Anayasası üzerinde 35 maddeye varan değişikliklerle, temel hak ve özgürlükler ile üniversite ve TRT gibi kurumların özerkliğinde kısıtlamalara gidildi. Yapılan bir dizi değişikliklerle yürütme gücünün yetkileri artırılırken, yargının yürütme üzerindeki etkisi azaltılmıştı. Askeri yapının sivil denetimden uzaklaşması yolunda adımlar atıldı. Bu ara dönem içinde (12 Mart 1971-14 Ekim 1973) sağ ve sol örgütlere yönelik pek çok gözaltı, çok sanıklı ve çok yönlü davalar devam etmişti. Akademisyen, öğretmen, yazarların da aralarında bulunduğu kişiler çeşitli suçlamalarla hâkim karşısına çıkarılmıştı. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no'lu Mahkemesi'nde yargılanan Deniz Gezmiş ve 21 arkadaşı hakkında, aralarında ölüm cezasının da olduğu kararlar verilmişti. İdam kararları, Meclis ve Senato'nun onayına sunulurken; CHP içinde İnönü ve Ecevit idamlara karşı hayır oyu, Demirel evet oyu kullanmıştı. Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam kararları, Meclis ve Senato'da onaylanmasının ardından, Ankara Mamak Askeri Cezaevinde, 6 Mayıs 1972 günü infaz edilmişti⁷⁷.

27 Mayıs'ın sonrasında yaşandığı gibi 12 Mart Muhtırası sonrasında da siyasette bir parçalanma kendini göstermiş; ülke etkisi yaklaşık on yıl sürecek olan siyasi çalkantıların içine sürüklenmişti. Müdahale sonrası Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu Millî Nizam Partisi 20 Mayıs 1971 tarihinde Siyasi Partiler Kanunu'na dayanarak, "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunmasına aykırı" hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştı⁷⁸. Ara rejim döneminde kapatılan bir diğer siyasi parti Türkiye İş Partisi (TİP)'ydi. 11 Haziran 1971'de Anayasa Mahkemesi TİP hakkında kapatılma davası açmış, kısa süren bir dava süreci sonrası 20 Temmuz'da parti kapatılacaktı. Kürt Sorunu ile ilgili IV. Kongre kararı partiyi kapatma gerekçesi olarak ortaya konmuştu⁷⁹.

76 A.g.m., s. 398.

77 A.g.m., s. 398.

78 Ömer Çaha-Ömer Baykal, "Millî Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Millî Nizam Partisi Deneyimi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19/3 2017, s. 803.

79 Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Sol*, 2. Baskı, C.8, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 365.

3. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Döneminde Siyasî Tutukluluk ve Yasaklar

12 Eylül 1980 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke yönetimini ele almasıyla Türk demokrasi tarihinde yeni bir dönemin kapıları aralandı. 27 Mayıs ve 12 Mart'a göre nitelik olarak daha tutucu bir müdahale olan 12 Eylül askeri darbesi, bilhassa 27 Mayıs'ın aksine emir komuta zinciri çerçevesinde; hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleştirilmişti. Askeri idare, Türkiye'de yaşanan çatışma ortamına son vermek, kardeşkanı dökülmesinin önüne geçmek adına ülke yönetimini ele geçirdiklerini açıklamıştı. Hemen ardından askeri müdahaleyi gerçekleştiren üst komutanlar grubu, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adında bir birlik teşkil ettiler. Bu konseyin üyeleri Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ile kuvvet komutanlarından oluşan beş kişiydi⁸⁰.

Konsey üyelerinden Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren aynı zamanda Devlet Başkanlığı görevini de üzerine aldı. MGK, 1 numaralı bildirisini ile "devletimizin ve milletimizin bekasına" gözdağı verenlerin "tarihinin en ağır buhranına" kapılmış olduğuna vurgu yapmıştı. Bildirinin altında imzası olan Kenan Evren, 12 Eylül'e giden süreçte bu durumun en büyük mesulleri olarak siyasi partileri ve siyasetçileri görüyor; toplumsal çatışmalar, iktisadi istikrarsızlık, kargaşa ve sert bir şekilde güç kullanımına dikkat çektikten sonra, şu sonuca varıyordu: "Tek bir oyun peşinde koşan siyasi partilerimiz, yüce Atatürk'ün cumhuriyeti döneminde unutulmuş mezhep ayrılıklarını kıskırtmakta fayda görerek Erzurum, Sivas, Kahramanmaraş, Tunceli ve Çorum illerinde siyasi çıkarlar uğruna vatandaşlarımızın birbirlerini katletmelerine neden olmuşlardır. 8 aylık süre içinde yaptığımız sayısız uyarılara rağmen hemen hemen bu tedbirlerin hiçbirine yasama ve yürütme organlarıyla, diğer Anayasal kuruluşlardan yeterli cevap alınmamış, bu konuda müspet faaliyetleri de izlenmemiştir. Bir kısım anayasal kuruluşlar muhtelif etkiler altında anarşi, terör ve bölücülük karşısında tarafsız, adil ve ortak bir yol izlemek yerine bizzat Anayasa'nın ihlali karşısında dahi sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Türk Silahlı Kuvvetleri en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak yürütme sorumluluğunu bu kurula bırakacaktır. NATO dahil tüm anlaşmalara bağlı kalınacaktır.

Sevgili vatandaşlarım, işte bütün bu... nedenlerden dolayı, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin ve milletin bütünlüğü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hâkimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır"⁸¹.

80 Milli Güvenlik Konseyi üyeleri şu kişilerden oluşuyordu: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun.

81 *Milliyet*, 13 Eylül 1980; *Hürriyet*, 13 Eylül 1980; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980; Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Milliyet Yay., İstanbul, 1991, ss. 546-547; Ahmad, *Modern Türkiye...*, s. 255.

Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı kararının ana omurgasını; ülke bütünlüğünün korunması, milli birlik ve beraberliğin sağlanması, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasının önlenmesi, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemlerine engel oluşturan sebeplerin ortadan kaldırılması olarak belirtilmekteydi. Yurdun her bir köşesinde sıkıyönetim ilan edilerek, yurt dışına çıkış yasağı getirilmiş; vatandaşların can ve mal güvenliği açısından ikinci bir emre kadar da, saat 05.00'den itibaren sokağa çıkma yasağı konmuştu⁸².

Askerlere göre ülkenin normalleşmesi adına atılacak en önemli adım demokratik düzeni siyasetçilerden kurtarmak ve siyasal sistemi temizlemektir. Ülke kamuoyu ve onun bir parçası olan basın kuruluşları eleştirilerinde yaşanan gelişmelerin sonucunu siyasete ve partilere kesiyor, sorunları çözemeyen rejim için müdahalenin kurtuluş ve gelişmelerin doğal sonucu olduğu teması işleniyordu⁸³. Ünlü bir Fransız sözü, "savaş generallere bırakılmayacak kadar önemlidir" diyordu. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ni gerçekleştiren Türk generallerinin görüşü de, "demokrasi politikacılara bırakılmayacak kadar önemlidir" şeklindeydi⁸⁴.

Bu hususta 27 Mayıs müdahalesinden daha da ileriye giden askeri cunta, siyasi partilerin liderlerini göz hapsine almış, milletvekillerini evlerine göndermişti. Bütün belediye başkanları görevden alınırken, belediye meclisleri feshedildi. Bununla da yetinmeyen askeri cunta, ilerleyen günlerde siyasi partileri kapatacak ve parti liderlerine siyaset yasağı getirecekti⁸⁵. Sıkı yönetimin ilan edilmesinden hemen sonra siyasi parti liderlerinin tutuklanarak bir süreliğine ikamet edecekleri yerlere getirilmeleri tebliğ edilmişti⁸⁶. MGK tebliğinde, tutuklanması emredilen siyasi parti liderlerinin en başında şu kişiler bulunuyordu: AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş. Demirel ve Ecevit'in Gelibolu-Hamzaköy⁸⁷ bölgesinde; Erbakan'ın İzmir-Uzunada'da geçici süreyle ikamet edeceği belirtilmişti⁸⁸. Alparslan Türkeş, evinde bulunamadığı için tutuklanamadı⁸⁹.

82 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 1980, S.17103, ss. 1-10; Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s. 407.

83 Dursun, *a.g.e.*, ss. 221-223.

84 Lewis, *a.g.e.*, s. 19.

85 *Cumhuriyet*, 12-13 Eylül 1980; *Milliyet*, 12-13 Eylül 1980; Zürcher, *a.g.e.*, s. 406.

86 Askeri yönetim, siyasi parti liderlerini önce yurt dışına sürgüne göndermeyi düşünmüş, ancak daha sonra bundan vazgeçmiştir. Örneğin AP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel, siyasi sorumluların başında görüldüğü için önce Pakistan'a, daha sonra Afrika ülkelerinden birine sürgüne gönderilmesi düşünülmüştür. Bu sürgün kararı sadece düşüncede kalmış, gerçekleşmemiştir. Bkz. Hulûsi Turgut, *12 Eylül Partileri*, ABC Yay., 2. baskı, İstanbul, Mayıs, 1986, s. 72.

87 *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1980; *Milliyet*, 14-15 Eylül 1980; "Demirel ve Ecevit Burada Kalıyor", *Hürriyet*, 15 Eylül 1980.

88 *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1980; *Hürriyet*, 14 Eylül 1980.

89 *Hürriyet*, 13-14 Eylül 1980; *Son Havadis*, 13 Eylül 1980; Askeri yönetim, siyasi parti liderlerini önce yurt dışına sürgüne göndermeyi düşünmüş, ancak daha sonra bundan vazgeçmiştir. Örneğin AP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel, siyasi sorumluların başında görüldüğü için önce Pakistan'a, daha sonra Afrika ülkelerinden birine sürgüne gönderilmesi düşünülmüştür. Bu sürgün kararı sadece düşüncede kalmış, gerçekleşmemiştir. Bkz. Turgut, *12 Eylül Partileri...*, s. 72.

Bunun üzerine Milli Güvenlik Konseyi, Alparslan Türkeş'in yakalanması için 13 numaralı bir karar çıkardı. Çıkan kararda Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı'nın bulunduğu konumdaki en yakın garnizon komutanlığına müracaat etmemesi halinde, kendisinin Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı kararına ve Milli Güvenlik Konseyi emirlerine uymadığından dolayı suçlu duruma düşeceği ifade ediliyordu⁹⁰. Karar sonrasında Türkeş de, kendisine tanınan süre dolmadan, 14 Eylül 1980 sabahı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na teslim oldu⁹¹. Ardından da Türkeş, uçakla önce İzmir'e oradan da Erbakan'ın da bulunduğu Uzunada'ya gönderildi⁹².

Siyasi parti liderleri tutuklandıktan sonra MGK 7 numaralı kararıyla, siyasi parti faaliyetlerini yasaklamış; parti bina ve tesisleri askerlerin kontrolü altına alınmıştı. Kamu düzeni ve genel asayiş sağlamak adına başta DİSK olmak üzere, sendikal faaliyetler durdurulmuştu. Bununla da yetinmeyen MGK, sivil kurumları da denetimi altına almıştı. Bu doğrultuda bütün sivil dernek ve kuruluşların (Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç) faaliyetleri ve ikinci bir emre kadar durduruldu⁹³.

Türkiye'deki siyasi hayatın seyri açısından son derece üzücü olan gelişmeleri, o günlerin tanığı olan Yalçın Doğan şöyle anlatıyordu:⁹⁴

"Her partinin genel merkez binasına bir polis ekibi gitti. Tutanaklar düzenlendi. Partilere ilişkin ne kadar dosya varsa; not, kâğıt, defter, belge varsa, tümü SEKA'ya gönderildi. Hamur kazanına girsin diye. Eşya, araç, gereç hazineye devredildi. Kapılar mühürlendi. Partilerin tabelaları indirildi. 120 yıllık bir tarihin indirildiğinin farkına belki de pek varmadan..."

Devlet Başkanı Kenan Evren'in hedefinde siyasi liderler ve kurumlar yer almış; Evren, onlara savaş açmıştı. Evren'e göre, mevcut siyasi partilerle siyasal yaşamı sürdürmek kendi kendilerini inkâr etmek anlamına gelebilecekti. Bu sebeple de faaliyetleri durdurulan siyasi parti, dernek, federasyon ve konfederasyon gibi mevcut kurumların hareketlerinin durdurulmasını savunuyordu ve başlarına birer kayyum tayin edilmesini istemişti⁹⁵. Ardından da siyasi partilere genel bütçeden yapılmakta olan devlet yardımları kesilmişti⁹⁶.

90 *Milliyet*, 14 Eylül 1980.

91 *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1980.

92 *Akşam*, 12 Eylül 1980; *Milliyet*, 14 Eylül 1980; Evren, *a.g.e.*, s. 29; Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, 4. Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 1989, s. 197; Ekim 1980'de tutuklanarak mahkûm edilen Türkeş, askeri rejimin sonra ermesinden bir buçuk yıl sonra; yani Nisan 1985'te, sağlık sorunları nedeniyle serbest bırakıldı. Necmettin Erbakan ise, Anayasa'nın laiklik ilkesi ve İslami devlet kurma yönündeki faaliyetleri gerekçesiyle siyasi faaliyetleri yasaklandı ve 4 ay hapis cezasına çarptırıldı. Daha sonra da Türkeş gibi, fiilen siyasetten uzaklaştırıldı. Bkz., William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, 1. Baskı, Alfa Yay., Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 2014, s. 300.

93 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 1980, S.17103, ss. 1-10; *Hürriyet*, 14 Eylül 1980.

94 Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 1. Baskı, Tekin Yay., İstanbul, 1985, s. 163.

95 Evren, *a.g.e.*, s. 416; *Kanun No: 2325*, Kabul Tarihi: 27 Ekim 1980, *Resmî Gazete*: 28 Ekim 1980, S.17145.

96 *Aydın Tarihi*, (Eylül, Ekim, Kasım, Aralık), 19 Aralık 1980, s. 146.

Devletin çeşitli kademelerinde görev alan resmî devlet görevlilerinin siyasî tutuklu olan parti liderleriyle görüşmesine tepki koyan Evren, “*Bunlar ne biçim bürokrat, siyasi partilerle ilişki kuruyorlar ve bizim alacağımız kararları saptıyorlar*” diyerek onları da sert bir dille eleştirmişti. Ardından da çıktığı yurt mitinglerinde de bu durumu öne çıkaran Evren, 15 Ocak 1981 tarihinde yaptığı konuşmasında toplumun partiler arasında sıkışmasına izin verilmeyeceğine vurgu yaparak, mevcut partilerin kapatılacağını ve siyasi liderlere siyaset yaşağının getirileceğinin sinyalini vermişti⁹⁷.

Kenan Evren, hemen hemen her yerde en şiddetli hücumlarını eski siyasi liderlere yöneltiyordu. Her gittiği yerde askeri müdahaleyi meşrulaştırmak için dönüp dolaşıp sözü onlara getiriyor ve onların ne kadar beceriksiz ve sorumsuz olduklarını topluma lanse ediyordu. Dahası Evren’in, bu süreçte yargılanması beklenen 134 eski parlamenter hakkında “*Art arda seçildikleri için bir türlü işledikleri 80 suçlardan dolayı yargılanamayan*” kişiler olarak bahsetmesi ve yargı tarafından henüz yargılanmayan parlamenterler hakkında suçlayıcı ifadeler kullanması bu siyasi baskıyı doğrulamaktaydı⁹⁸. Kamuoyu nezdinde siyasetçiler ne kadar mahkûm edilebilirse, kendilerinin de o kadar aklanacağını düşünen Evren, bu ifadelerle gelecek Türkiye’inde eski siyasetçilerin yer almayacağını sinyallerini göstermekte ve ilerideki siyasilere mesaj vermekteydi⁹⁹.

İlerleyen günlerde askeri rejim uygulamalarına muhalefet ettikleri gerekçe gösterilerek Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit üzerinden tüm siyasetçilere 5 Ekim 1981’de, “*siyasi faaliyet yasağı*” getirildi¹⁰⁰. 15 Ekim’de de MGK tarafından 2533 sayılı kanunla tüm siyasi partiler feshedildi¹⁰¹. Partilerin arşivleri dahil olmak üzere bütün varlıklarına el koyuldu¹⁰². Ardından da askeri yönetim, siyasi parti liderlerine on yıl siyaset yapma yasağı getirerek Türkiye’nin siyasal

97 Doğan, *a.g.e.*, ss. 58-59; Evren, *a.g.e.*, ss.200-201; Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş bu dönemde yargılandıkları için partilerinin tekrar yeni siyasi arenaya dönmesine izin verilmesi gibi bir sorun olmayacağı düşünülüyordu. Ancak Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel’in Gelibolu’daki gözaltı süreleri 11 Ekim 1980’de sona ermişti. Dolayısıyla, Erbakan ve Türkeş gibi, 12 Eylül öncesi eylemlerden ötürü suçlanamazlardı. Nitekim generaller de geçmişte (27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi) Adnan Menderes örneğinde olduğu gibi şehit kahraman yaratma tehlikesinin farkındaydılar. Notice de Ecevit ve Demirel özgüdü. Demirel, siyasi geri dönüş için fırsat kolluyordu. Ancak Kenan Evren’in bu demeci sonrası siyasetteki atmosfer tekrar yükseldi. Demirel Evren’in bu ifadelerine karşı şiddetle tepki gösterdi. Evren’in ifadeleri karşısında Demirel’in gösterdiği tepki için Bkz., Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Bilgi Yay., 1986, s. 215, 355.

98 “Eski Parlamenterlerin Dosyaları Ele Alınıyor”, *Hürriyet*, 20 Eylül 1980.

99 Zürcher, *a.g.e.*, s. 407.

100 *Hürriyet*, 13 Eylül 1980; Turgut, *12 Eylül Partileri...*, ss. 50-54.

101 *Milliyet*, 17 Ekim 1980; Evren, *a.g.e.*, s. 418; Turgut, *12 Eylül Partileri...*, ss. 7-8.

102 “Millî Güvenlik Konseyi tarafından faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin İstanbul’daki il ve ilçe merkezleri, dün güvenlik kuvvetlerince arandı ve tabelaları indirildi... Bu arada parti binalarında yapılan aramalar sırasında Beyoğlu’ndaki TSİP binasında 1 tabanca, MHP Bakırköy ilçe merkezinde de iki tabanca, mermi, falaka sopası, patlamaya hazır fûnye ve ÜGD’ye ait pankartlar ele geçti. Her iki partideki aramalar sırasında da 10 kişi yakalanarak gözaltına alındı.” Bkz., *Hürriyet*, 14 Eylül 1980; Ahmad, *Modern Türkiye...*, ss. 257-260.

ve sosyal hayatını derinden etkileyen bir sürecin tetikleyicisi oldu. Senatörler ve milletvekilleri ise beşer yıl siyasetle uğraşmayacaklardı¹⁰³. Siyaset yasağı konulan başta partilerin liderleri olmak üzere oldukça kalabalık ve deneyimli bir kadro siyaset dışına itildi¹⁰⁴. Diğer parti liderleri bir yana, 1970'lerin Türkiye'sine damgasına vuran dört liderin yeni dönemde siyaset yapamayacak olmaları, Türkiye'de iç siyaseti son derece renksiz ve heyecansız kıldı. Başta Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş olmak üzere, siyasetin içinden yetişen önemli bir kitlenin yok sayılmaya çalışıldığı, yeniden siyasete dönüş süreci, kuşkusuz sanıldığı kadar kolay olmayacaktı, olmadı da¹⁰⁵.

Eski siyasetçilere yönelik uygulanan "mıntıka temizliği", Türk siyasetinde yer almış ve kendi seçmen kitlesinin temsiliyeti açısından "karizmatik" özellikleri olan siyasi liderlerin tasfiyesi ve "lider sultanı" o günü meşgul eden en önemli konulardan biriydi. Eski siyasetçilerin alenen siyasal konuları konuşması, siyaset yapması ve tartışması bir yana; MGK, eski siyasetçilere geçmiş, bugünü ve geleceği tartışmayı bile yasakladı. Dahası askeri yönetim, eski siyasetçilerin siyasî tutuklulukları ve haklarındaki yasakların kapsam ve boyutunu gitgide yükseltti. Örneğin, bu süreçte siyasî faaliyetleri yasaklanan ve askeri yönetim tarafından atanan bir kayyumla yönetilen Cumhuriyet Halk Partisi'nin, askeri yönetimden, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Anıtkabir'e parti adına çelenk koyma talebi bile, kamuoyuna paylaşılan bir haberle reddedildi¹⁰⁶.

MGK çıkarmış olduğu 52'nolu kararlar siyaseti, ülkeyi 12 Eylül öncesi ortama getirmekle itham ediyor; bu yönde verilecek her türlü demeç, yorum ve yayınlar ile siyasî gösteri mahiyetini taşıyan toplantılar yasaklanıyordu. Partililerin ülkenin siyasî geleceği ya da durumu hakkında şifahî veya yazılı açıklama yapmaları, toplantı düzenlemeleri menediliyordu. Sıkıyönetim komutanlıklarının her türlü eylem ve işleminin tartışmaya açılması; haklarında muhakeme safahatı devam eden davalar bulunan gerçek veya tüzel kişiler hakkında müspet ya da menfî yorumda bulunmak da yasaklanıyordu¹⁰⁷.

12 Eylül Askeri Müdahalesi sonrası siyasi yaşamının en sıkıntılı günlerini yaşayanlardan biri eski Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'di. Demirel, siyasî yasaklı olmasına karşın, askerlerin ülke siyasetini dizayn ettiği günlerde AP'nin devamı olarak kurulan Büyük Türkiye Partisi (BTP)'nin kuruluşunda faal rol oynamıştı. Kendisine siyaset yasağı getirilmesine rağmen BTP'nin kuruluş çalışmalarında yer almasından dolayı askeri yönetim, 79 sayılı kararla BTP'yi kapatmış ve Demirel'le birlikte 15 kişiden oluşan parti yönetimini Zincirbozan'a zorunlu ikamete tabi tutmuştu. Böyle olunca Demirel, askeri yönetime karşı mücadelesini devam ettirmiş ve bunun somut bir adımı olarak

103 *Son Havadis*, 16 Ekim 1981; Lewis, a.g.e., s. 20.

104 *Tercüman*, 27 Ağustos 1982.

105 Cengiz Sunay, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri 1980-1987*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009, s. 289.

106 Doğan, a.g.e., s. 72.

107 Sunay, a.g.t., s. 236.

da Zincirbozan'da DYP'nin kuruluş çalışmalarını yürütmüştü. Siyasî yasakların kaldırıldığı 6 Eylül 1987 tarihine kadar Demirel, çektiği sıkıntıyı yakınlarına "Güniz Sokak'tan çıkıp Kızılay'a doğru yürüyüp isyan edesim geliyor" şeklinde dile getiriyordu¹⁰⁸.

Askeri idarenin baskısından nasibini alan siyasilerden biri de Bülent Ecevit'ti. Yeni siyasi düzene geçiş döneminde özgür bırakılan Ecevit, eski mesleği gazeteciliğe geri dönerek adını kamuoyunda tutmaya karar vermişti. CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa ettikten sonra haftalık olarak çıkardığı Arayış Dergisi'nde 12 Eylül askeri rejimine yönelik eleştirel yazılar yazmaya başladı. Ecevit'in askeri yönetime karşı tavrına karşılık MGK, 2 Haziran 1981'de eski politikacıların Türkiye'nin geçmiş yahut gelecekteki siyasî faaliyetleri hakkında açıklama yapmalarını ve yazı yazmalarını yasaklayan bir kararname çıkardı. Bu kararname ile Ecevit, siyasi yasağının yanı sıra dergi editörlüğünden uzaklaştırıldı ve kendisine Kasım 1981'de 4 ay hapis cezası verildi. Serbest bırakıldıktan sonra farklı gazete ve yayın kuruluşlarında verdiği demeçlerle 1982 yılında iki kez daha tutukluluk yaşadı¹⁰⁹. O dönemde siyasi demeçlerinden dolayı hapse giren Ecevit'e bir mektup yazan Erdal İnönü, Ecevit'in bu hareketi gösteriş için değil, bir fikri savunmak uğruna, inanarak yaptığını söylemiş; Ecevit ise karamsar bir duyguyla şöyle cevap vermişti: "Bu baskı rejimi uzun süre devam edecek, tekrar demokrasiye kavuşmak için baştan başlamamız gerekecek"¹¹⁰.

Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından onaylanıp, 24 Nisan 1983 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan *Siyasi Partiler Kanunu* sonrası siyasi partiler 16 Mayıs 1983 tarihi ile birlikte kurulmaya ve faaliyette bulunmaya başlamıştı. Fakat Milli Güvenlik Konseyi yayınlamış olduğu 76 numaralı kararlar birlikte siyasi partilerin faaliyetlerini denetlemeye devam etmiştir. MGK'nın almış olduğu kararlar arasında 12 Eylül sonrası kapatılan siyasi partilerin eski üyelerinin halkı teşvik ve tahrik edecek yazılı ve sözlü beyanda bulunması; yeni kurulacak partilerin ve üyelerinin faaliyetlerinde feshedilen siyasi partiler ve üyelerine ilişkin suçlayıcı, methedici ve savunucu nitelikteki yazılı ve sözlü beyanda bulunması; Milli Güvenlik Konseyi ile Cumhurbaşkanının karar, bildiri ve icraatlarının tartışma ve eleştiri konusu yapılması yasaklanmıştı¹¹¹. Ayrıca

108 Hüseyin Çavuşoğlu, "Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.21, S.3, 2016, s. 1046; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980; 12 Eylül sonrası tutuklanarak Zincirbozan'a sürgüne gönderilen siyasetçiler, hukuki haklarını korumak ve güvence altına almak için MGK'ya başvuruda bulunmuşlardı. Çanakkale'ye zorunlu ikamete tabi tutulanlar içinse sonuç olumsuzdu ve ikamet ettirilen siyasetçiler başlıca şöyleydi: (BTP grubundan Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan), (AP grubundan Süleyman Demirel, Sadettin Bilgiç, Nahit Mentеше, Ali Naili Erdem, İhsan Sabri Çağlayangil, Ekrem Ceyhun, Yiğit Köker), (CHP grubundan Deniz Baykal, Sırrı Atalay, Süleyman Genç, Metin Tüzün, Ferhat Aslantaş, Yüksel Çakmur, Celal Doğan), Bkz., Yavuz Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 2- Buyruklu Demokrasi 1980-1983*, 2. Baskı, Bilgi Yay., 1987, s. 370.

109 *Milliyet*, 3 Haziran 1981; Hale, a.g.e., ss. 311-312.

110 Can Dündar, *Anka Kuşu: Erdal İnönü Anlatıyor*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2009, s. 355.

111 "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", Karar No: 76, *Resmî Gazete*, S.18027, 24 Nisan 1983, s. 28.

12 Eylül sonrası yeni kurulan siyasi partiler pek çok bürokratik kısıtlamaya tabi olacaktı. Partiler, yasal varlık kazanmak için, ad, adres, parti tüzük ve programı, kurucularının ad, adres ve ayrıntılı geçmişlerini içeren dokümanları, İçişleri Bakanlığı'na sunacak ve en az 40 kurucu üye bulunduracaklardı. Ayrıca yasanın geçici bir maddesi, MGK'ya kurucu üyeleri veto etme, dolayısıyla partileri gelecek seçimlerde aday olma niteliğine sahip ve yeterli sayıda kurucu üye bulmaktan yoksun bırakma hakkını veriyordu¹¹².

Siyasi faaliyetlere izin verilmesi ile birlikte 16 Mayıs 1983 tarihinde başkanlığını Turgut Sunalp'in yaptığı Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kurulmuştu. 20 Mayıs tarihinde Ali Fethi Esener liderliğinde Büyük Türkiye Partisi (BTP), Turgut Özal'ın liderliğinde Anavatan Partisi (ANAP) ve Necdet Calp'ın liderliğinde Halkçı Parti (HP) kuruldu¹¹³. Fakat kuruluşunun arka planında eski Başbakan Süleyman Demirel'in yer aldığı Büyük Türkiye Partisi, Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı kararı sonrası 31 Mayıs tarihinde kapatıldı. Kapatılma gerekçesinde BTP kurucularının vatandaşlar arasında yeniden nifak tohumları ekeceği ve feshedilen bir partinin varlık ve felsefesini devam ettirmeye yeltenecekleri ifade edilmişti¹¹⁴. BTP'nin kapatılmasından birkaç hafta sonra 23 Haziran 1983'te Doğru Yol Partisi kuruldu¹¹⁵. 6 Haziran 1983 tarihinde Genel Başkanlığını Erdal İnönü'nün yaptığı SODEP kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na verdi¹¹⁶.

1983 yılı Mayıs ayından itibaren kurulan partilerin seçimlere katılabilmesi için 30 kişilik kurucu üyesinin Milli Güvenlik Konseyi'nden onay alması gerekiyordu. 24 Ağustos tarihine gelindiğinde MGK'dan izin alan sadece üç parti HP, MDP ve ANAP seçime katılabilecekti. Kurulan diğer tüm partilerin kurucu üyeleri bir şekilde MGK'dan veto yemiş, seçime katılma hakkı elde edememişti. 2 Eylül tarihinde partiler aday listelerini Yüksek Seçim Kurulu'na vermişti¹¹⁷. 1983 seçimleri öncesi Milli Güvenlik Konseyi (MGK) partilerin milletvekili adayları olarak gösterdiği 1683 kişiden 672'sini veto etmişti. MDP'den 74, Anavatan'dan 81, HP'den 89 adayın yanı sıra, 428 bağımsız adayda veto edilenler arasındaydı. Veto edilen aday sayısı partilerin aday listelerinin % 20'sine yakındı¹¹⁸.

Sosyal Demokrat Partisi'ne verilen veto kararının beklenmedik bir karar olduğunu; bu sebeple partisine yapılan haksızlığı ifade eden ve bu durumu kamuoyunda paylaşma gereksinimi duyan Erdal İnönü, veto karar karşısında sessiz kalmayarak 19 Ağustos 1983 tarihinde bir açıklama yaptı. Açıklamada askeri rejimin siyasi partiler ve siyasetçilere getirdiği yasaklar

112 *Siyasi Partiler Kanunu*, Kanun No: 2820, Madde: 4, 5, 8 ve geçici madde., Bkz. Hale, a.g.e., s. 312.

113 *Milliyet*, 21 Mayıs 1983.

114 *Milliyet*, 1 Haziran 1983.

115 *Milliyet*, 24 Haziran 1983.

116 *Milliyet*, 7 Haziran 1983.

117 *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1983.

118 *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1983; *Milliyet* gazetesi milletvekili toplam aday sayısını 1675 olarak vermektedir. *Milliyet*, 22 Eylül 1983.

ile veto kararı eleştiriliyordu¹¹⁹. Siyasi baskıya ve yasaklara yönelik yapılan bu açıklama basında büyük ilgi toplasa da İnönü için beklenilenden farklı olmuştu. Sıkıyönetim merkezinden çağrılan İnönü, bu yapılanların doğru olmadığını; partisinin seçime giremezse, sonra daha büyük zorluklar çıkacağını söylemekteydi. Dahası bu yöndeki endişesini dile getirmekle kalmayan İnönü, darbenin yapılmasındaki asıl maksat demokrasiye geçmekse eğer, siyasilerin önüne böyle yapay engellerin çıkarılmaması gerektiğini vurguluyordu. Ancak buna rağmen hakkında soruşturma açıldı¹²⁰.

1983 yılında siyasetin yeniden dizayn edilmesiyle birlikte gerçekleştirilen genel seçimlerle “sınırlı” olarak siyasal hayata geçilmiştir. Askeri yönetim tarafından belirli siyasal partilerin kurularak örgütlenmelerine izin verilmesi her ne kadar sivilleşmeye yönelik önemli bir adım gibi görülse de yeni kurulan siyasal partilerin kurucularının Milli Güvenlik Konseyi tarafında veto edilebilmesi, % 10'luk seçim barajı gibi uygulamalar halkın tercihlerinin temsilinde sınırlar getirmekteydi.

1980 sonrasında siyasetin normalleşmeye başlamasıyla birlikte ilk seçim 6 Kasım 1983 tarihindeki yapıldı. Seçimde üç parti boy gösterdi. Bunlar içerisinde öne çıkan ve siyasette aktif olarak rol alan Anavatan Partisi (ANAP) idi. Eski siyasetçilere kapılarını kapatan ANAP, demokratik düzene yeniden geçişle birlikte 1983 seçimlerinin tek galibi olarak iktidarı eline aldı. Turgut Özal kimliğiyle özdeşleşen ANAP, sonraki yıllarda Türkiye'nin siyasi yönünün belirlenmesinde önemli rol üstlendi¹²¹.

12 Eylül askeri müdahalesi eski siyasi parti liderlerine siyaset yapma yasağı getirmişti. Başta Demirel, Ecevit olmak üzere, 1980 öncesi ülke siyasetine yön veren isimler askerler tarafından siyaset dışına itilmiş, pasif konuma getirilmişti. Fakat yasaklı siyasetçilerin bu sessizliği uzun sürmeyecek, toplum içinde gelen talepler sonrası askerin yasakları kalkmaya başlayacaktı. Siyasi yasakların fiilen artık işlemediğinin ilk göstergeleri 1986 yılının ilkbaharından sonra başladı. Süleyman Demirel, DYP'nin asıl lideri olduğunu birilerinin gözünün içine soka soka meydanlara çıkıyor, Bülent Ecevit DSP'nin kendi liderliğinde olduğunu ispat edercesine partinin resmi toplantılarında konuşmalar yapıyor; Erdal İnönü, SHP'nin yeni lideri oluyordu. Kısacası taşlar yavaş yavaş yerine oturuyordu. Bu anlamsız yasaklamaların demokrasiyle bağdaşmadığı ortak kanısının; başta basın olmak üzere hemen her kanaat önderinin diline düşmesi karşısında, Cumhurbaşkanı Kenan Evren bile artık yasağın devamında ısrarcı değildi. Fakat bir isim vardı ki, eski siyasilerin yeniden dönmesi halinde kendi siyasi geleceğinin tehlikeye gireceğini hissederek buna şiddetle karşı çıkıyordu. Eski siyasilerin dönmesiyle birlikte 12 Eylül öncesi karanlık devrin

119 Dündar, *a.g.e.*, ss. 401-402.

120 *A.g.e.*, s. 403.

121 1980 sonrası Türk siyasi hayatında önemli roller üstlenen ANAP ve Turgut Özal'ın Türk demokrasi tarihindeki rolü için bkz. Süleyman Âşık, *Türk Siyasî Tarihinde ANAP ve Turgut Özal*, 1. Baskı, Kopernik Kitap Yay., İstanbul, 2019.

yeniden hortlayacağı tezini işleyen bu isim tabii ki Turgut Özal'dı¹²². Siyasal yasakların kalkması adına 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandum sonucunda Türk milletinin % 50.2'si yasakların kalkması yolunda tavır sergilemiş; % 49.8'i ise eski liderlerin siyasete dönmesine sıcak bakmamıştı¹²³. Referandumun ardından eski liderler tekrar geri dönmüş ve ülke içindeki siyasi hava tekrar ısınmaya başlamıştı. Ayrıca bu sonuç Başbakan Turgut Özal adına da bir yenilgi olarak yorumlanabilirdi.

4. 28 Şubat 1997 Sürecinde Türk Siyasetinde Yaşanan Siyasî Tutukluluk ve Yasaklar

28 Şubat 1997'de Türk Silahlı Kuvvetleri, Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında kurulan koalisyon hükümetine yönelik sözlü bir müdahalede bulunmuştu. Asker, 28 Şubat'ta yönetime doğrudan el koymamış, kamuoyu üzerinden hükümete karşı bir mücadeleye girişmişti. 12 Mart 1971 askeri muhtırası ile benzerlik gösteren bu süreçte, siyasal yaşamda anî bir kesinti yerine, sonuçları yıllara yayılacak olan bir sürecin başladığı görülür.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi Türk siyasetinde örgütlü solun bölünmesi ve dağılmasına; sağ-muhafazakâr siyasetin güç kazanmasıyla sonuçlanmıştı. 1990'lardan itibaren siyasetteki parçalanma ve ardı ardına kurulan koalisyon hükümetleri içindeki uyumsuzluklar yanında hali hazırda devam eden sağlıklı ekonomi politikaları Türk seçmenini yeni tercihlere yöneltti. O güne kadar kurulan hükümetler içinde görev almayan Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Refah Partisi, 24 Aralık 1995 tarihinde yapılan genel seçimde birinci parti olarak çıktı. Seçimlerden bir süre sonra Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında kurulan Refahyol Hükümeti'ne yönelik Silahlı Kuvvetlerin mesafeli duruşu; bir süre sonra askerin hükümete yönelik eyleme geçmesiyle sonuçlandı. "Post-Modern Darbe" olarak nitelenen 28 Şubat 1997 süreciyle birlikte Silahlı Kuvvetler, Refahyol Hükümeti'ne uyguladıkları psikolojik baskı manevrasıyla bir yandan Refah Partisi'nin üyelerini yıpratırken öte yandan aynı hükümete istediklerini yaptırmaya çalışmışlardı¹²⁴. 28 Şubat günü toplanan ve saatlerce süren Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nda, askerler ülke içinde laiklik karştı eylemler ile irticai faaliyetlerin arttığı yolunda dönemin Başbakan Necmettin Erbakan'a eleştirilerini yöneltmişlerdi. Ordu, bu faaliyetlere yönelik alınacak önlemleri içeren kararların yer aldığı bir eylem plânınının Başbakan Erbakan tarafından uygulamaya konulmasını istemişti. Sonrasında başlayan süreçle

122 Sunay, a.g.t., s. 328.

123 *Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s. 112.

124 Beyhan Öcal, "12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi", *ETHOS*, S.1/4, 2009, s.15; 28 Şubat süreciyle birlikte Refah Partisi'ne getirilen kısıtlamalar ve yaptırımlar karşısında Cengiz Çandar, *Radikal* gazetesinde şöyle diyordu: "...Türk entelijansiyası demokrasi sınavında sınıfta kaldı!". Bkz. *Radikal*, 3 Temmuz 1997.

birlikte, askerlerin yaptığı faaliyetler sonrası sivil toplum örgütleri, medya ile bazı devlet kurumları bir biçimde harekete geçirilerek Başbakanın istifası sağlanmıştı. Ordu, siyasetçileri baskı altına almak suretiyle siyasete yön vermişti¹²⁵.

28 Şubat süreci ve sonrasında alınan kararlar Türk Silahlı Kuvvetlerinin yalnızca Refah Partisi ve üyelerini kapsamamış; temsil ettiği seçmen kitlesi dikkate alındığında, seçmenlerinin iradesini yansıtan parlamento ve hükümete karşı da yapılmış bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Bu süreçte alınan kararlar, ordu grubunun sembolik bir tehdit ve yaptırım uygulamasıyla hükümete dikte ettirdiği görüşlerden oluşmuştu. Daha da önemlisi, askeri kanadın aldığı karar sadece askeri bürokrasinin bağımlı olması gereken Bakanlar Kurulu'na değil; aynı zamanda parlamentoya verilmiş bir uyarı, bir tehdit niteliği de taşımaktadır. Refah Partisi'ne yönelik suçlama temelinde, parti ve liderinin siyasal İslamcı söylemi gitgide arttırdığı yönündeydi ve bu durum doğrudan laiklik ilkesini tehlikeye sokmaktaydı. Ancak, ilerleyen süreçte sorun sadece laiklik meselesi olarak kalmamış; Türk demokrasisini buhrana sürükleyen bir mesele haline almıştır. 28 Şubat kararları, 1990'lı yıllarda Türk siyasetine getirdiği yeni tarzıyla, askerinin "yeni bir siyasal düzen" hedefinin ve operasyonunun ilk aşaması olmuştu. Netice itibarıyla ordu tarafından psikolojik baskı ve medya aracılığıyla dizayn edilmek istenen yeni siyasî düzen; Refah Partisi ve üyelerinin tamamen devre dışı bırakılacağı yeni bir siyasal arenayı yaratmayı amaçlıyordu¹²⁶.

Siyaset ortamının gitgide yoğunlaştığı ve siyasî atmosferin etkisini iyice arttırdığı bu süreçte Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, "lâiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği" iddiasıyla Refah Partisi'nin kapatılması yolunda Anayasa Mahkemesi'nde dava açtı. Sekiz ay süren yargılama sonucunda 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi oy çokluğu ile kararını verdi. Parti, 1982 Anayasası'nın 68. ve 69. maddeleriyle, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesinin (b) bendi ve 103'üncü maddenin birinci fıkrası gereğince "Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri saptandığından kapatılmıştır" denilerek partinin bütün örgüt, üye ve faaliyetleri dahil kapatılmasına karar verildi¹²⁷. Anayasa Mahkemesi, yalnızca partiyi kapatmakla kalmadı, partinin önde gelen isimlerine siyasî yasaklar getirdi. Bu kişiler arasında başta partinin Genel Başkanı Necmettin Erbakan olmak üzere, Ahmet Tekdal, Şevket Kazan, Hasan Hüseyin Ceylan, Şevki Yılmaz, Şükrü Kabatepe ve İbrahim Halil Çelik vardı. Bu kişilerin milletvekilliklerinin düşmesi yanında; beş yıl süreyle bir başka partinin

125 Hürriyet gazetesi, MGK toplantısına ve laikliğe ilişkin uyarılara geniş yer vererek, 'Askerler, Erbakan'ın kulağını iyice çekti. Refahyol Hükümeti ciddi şekilde uyarıldı' ifadeleri kullanarak MGK kararlarının, sadece içeride değil; dış dünyada da önemli görüldüğü vurgusu yapılmıştır. Bkz., *Hürriyet*, "Dış yorumlar: Erbakan'a ciddi uyarı!...", 2 Mart 1997.; "Hoca bu imza senin değil mi: 8 yıllık kesintisiz eğitimin de içinde olduğu 18 maddeyi itirazsız imzalayan Erbakan şimdi ülkeyi gerginliğe itiyor", *Sabah*, 27 Mart 1997.

126 *Cumhuriyet*, "Refah Dışlanıyor!...", 6 Mart 1997; Ali Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yay., İstanbul, 2007, ss. 127-138.

127 Çavdar, a.g.e., s. 344; Nazlı Ilıcak, *28 Şubat Sürecinde Din, Siyaset ve Laiklik*, Birey Yay., İstanbul, 1999, ss. 188-190.

kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamayacaklarına yönelik kararlar alındı. Partinin tüm mal varlığı hazineye devredildi¹²⁸.

Türkiye'nin demokrasi tarihi içinde askeri müdahale, muhtıralar ve ordunun tavrı, demokrasi adına önemli kesinti ve ara rejim dönemleridir. Neredeyse her on yılda bir gerçekleşen bu ara rejim dönemlerinde (1960-1971-1980 ve 1997) siyasi parti kapatmaların yaşanması, siyasi parti kadroları ve liderlerinin siyasetten yasaklanmaları ve tutukluluk yaşamaları parti örgütlenmesini ve kurumsallaşmasını engellemiştir. 1960-1971-1980 ve 1997 askeri müdahalesi örneklerinde olduğu gibi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sık sık askeri müdahaleler sonucunda siyasi yasakların olması ve siyasi partilerin kapatılması siyasi partilerin kurumsallaşmalarına engel olurken; Türk siyasetinin de tutarlı bir yol izlemesini geciktirmiştir. Dolayısıyla siyasi partilerin kurumsallaşamaması; program devamlılığı ve tutarlılığının sağlanamamasına ve bu da seçmenle uzun vadeli sadakat bağlarının geliştirilememesine neden olmuştur. Neredeyse her on yılda bir askeri darbeler sonucunda siyasi partilerin kapatılması, siyasilerin tutuklanması ve bir takım siyasi yasakların getirilmesi, parti kimliklerinin ve parti bağlarının gelişmesini önlemiştir¹²⁹.

5. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye'deki Yankıları

Türkiye'de 1960 yılından itibaren, neredeyse her on yılda bir; ordunun siyaset kurumlarına yönelik müdahaleleri ve yaptırımlarıyla karşılaşmaktadır. Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe ve muhtıralar, "milli iradeyi" yok ederek, demokratik süreci kesintiye uğratmıştır. Aktörleri, oluşum, gelişim ve sonuçlarıyla diğerlerinden ayrı ele alınması gereken 15 Temmuz darbe girişiminde ise Türk milletinin iradesini arkasına alan siyaset kurumu, tarihte ilk kez bir darbe girişiminin başarısız kalmasında önemli rol oynamıştır.

15 Temmuz 2016 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu bir grup subay tarafından darbe teşebbüsünde bulunuldu. Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı'nda başlatılan darbe girişimi, tüm yurt genelinde yaklaşık 22 saatte kontrol altına alındı. 15 Temmuz Cuma akşamı saat 22.00'de Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ve TRT Genel Müdürlüğü bir grup asker tarafından ele geçirilirken; İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet Köprüleri askerler tarafından geçişe kapatılmıştı. Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'da, darbeci askerler tarafından rehin alınmıştı. Darbe girişiminin hemen sonrasında kamuoyuna bilgi veren Başbakan Binali Yıldırım ise "*olayın ordu içindeki bir grubun bir kalkışma hareketi olduğunu, bu girişime izin verilmeyeceğini ve bunu yapanların en ağır şekilde bedel ödeyeceklerini*" ifade etmişti¹³⁰.

128 "Refah Partisinin Kapatılması ile İlgili Anayasa Mahkemesi Gerekçeli Kararı. E. No: 1997/1", *Resmî Gazete*, S.23266, 22 Şubat 1998, ss. 31-348.

129 Nuran Yıldız, *Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi Liderler, İmajlar ve Medya*, Phoenix Yay., 1. Baskı, Ankara, 2002, s. 89.

130 *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Millet'in Zaferi*, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Ankara, 2018, s. 7-8.

Bununla birlikte gece yarısı TRT'yi işgal eden darbeciler, korsan darbe bildirisini okutturmuş; buna karşı kısa süre sonra TÜRKSAT tarafından TRT'nin yayını durdurulmuştu. Darbe teşebbüsüne karşı en sert tepki, Marmaris'te bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'dan gelmişti. Yayına katıldığı televizyon kanalları üzerinden Türk milletine seslenen Cumhurbaşkanı Erdoğan, askeri kalkışmaya sert tepki gösterdi ve halkı meydanlara davet etti. Cumhurbaşkanı sözlerinin devamında, *“Millî iradeye yönelik bu ayaklanma hareketine karşı tabii ki hukuk, yasalarımız, anayasamız neyi gerektiriyorsa bunun bir defa cevabını bu yapı ister Silahlı Kuvvetler içinde olsun, bir grup azınlık da olsa ister başka kurumlarımızın içerisinde olsun, gereken cevabı alacaklardır”* ifadelerinde bulunmuştu¹³¹. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısı üzerine Türkiye genelinde halk tarihte ilk kez askeri bir darbe girişimine engel olmak, darbecilere karşı durmak adına sokaklara çıktı. Türk halkının demokrasiye sahip çıkan bu tavrı, darbenin başarısız olmasındaki en önemli noktaydı. Darbe sırasında ve sonrasında ülke genelinde meydanları boş bırakmayan Türk milleti, rejime ve demokrasiye sahip çıkma adına günlerce *“Demokrasi Nöbetleri”* tutacaktı.

Darbe girişimi sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Çankaya Köşkü, Ankara Yeni Mahalle'de bulunan Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) kampüsü, Gölbaşı Özel Harekat Daire Başkanlığı, TÜRKSAT'ın Gölbaşı Tesisi, Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne yönelik olarak FETÖ üyesi askerler tarafından ateş açıldı. Açılan ateş ve çıkan çatışmalar sonrası pek çok kişi hayatını kaybetti. Gece saatlerinde televizyona bağlanan Başbakan Binalı Yıldırım, *“Havadaki jetlerle kurumlarımıza mermi, bomba yağdıranlar adeta bu terör örgütünün elemanı gibidir, devamı gibidir. Asla ve asla böyle bir iş, şanlı Silahlı Kuvvetler bayrağı altında görev yapan hiçbir subayımıza, hiçbir askerimize yakıştırılacak bir iş değildir”* ifadeleri ile yaşananların faillerini ortaya koyuyordu¹³². Darbe teşebbüsünde bulunan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu subaylar kendi aralarında kurdukları haberleşme ağı üzerinden darbe girişimini koordine ettikleri; kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda sivil vatandaşlara yönelik vur emri verdikleri ve darbenin başarısız olacağını anladıklarında da kaçma plânları yaptıkları sonradan ortaya çıkmıştı¹³³.

16 Temmuz sabahının ilk saatleriyle birlikte, ülke genelinde devletin aldığı önlemlerle birlikte darbeci subaylar gözaltına alındı ve tutuklandı. Böylece 15 Temmuz Darbe girişimi başarısız oldu. Darbe teşebbüsü sırasında 250 Türk vatandaşı hayatını kaybederken, 2.193 kişi yaralandı. Olaydan hemen sonra darbecilere yönelik yürütülen soruşturma kapsamında aralarında vali, vali yardımcısı, asker, polis, öğretmen, yargı mensubu bulunan 169.013 kişi hakkında işlem yapıldı. 50.510 kişi tutuklandı. 48.439 kişi hakkında adli kontrol kararı, 8.087 kişi hakkında yakalama kararı çıkarıldı¹³⁴.

131 *Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi*, Anadolu Ajansı Yay., Ankara, 2016, s. 10.

132 *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Millet'in Zaferi*, s. 14.

133 *Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi*, s. 16.

134 *Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi*, s. 4.

Uluslararası ve ulusal basına darbe girişimi ve Fethullahçı Terör Örgütü hakkında bilgilendirmelerde bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yaşananların vahameti hakkında şu ifadelerde bulunmuştu:

*“FETÖ devletin içinde paralel bir yapı oluşturmuş ve bu darbe girişimini yaptıklarında bunda başarılı olamadılar ama önümüzdeki günler ve haftalar içinde ben eminim ki bazı planlarını kendi gelecekleri için yapacaklardır ama biz devlet ve halk olarak el eleyiz ve bu tür örgütlere karşıyız. Halkla birlikte biz oldukça tanklar sonuç alamayacaktır, alamamıştır”*¹³⁵. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu ifadelerinden sonra 15 Temmuz'a karşı TBMM'de grubu bulunan dört siyasi parti bir mutabakat metniyle darbe girişimine karşı ortak tavır sergiledi. Mutabakat metni içinde özetle şu ifadelere yer verilmişti:

*“Bizler, Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Demokratik Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi Grupları olarak, Aziz milletimizin kendisine, milli iradeye, devletimize, özellikle de millet iradesinin temsilcisi olan milletekilleri ve gazi meclise yönelik 15 Temmuz gecesi başlatılan ve 16 Temmuz sabahı etkisiz hale getirilen darbe girişimini ve Meclise yönelik saldırıları şiddetle kınıyoruz. Milletimiz, bütün dünyaya örnek olacak şekilde darbenin karşısında durmuş ve kanlı darbe girişimini engellemiştir... Meclisimiz tek yürek, tek vücut olarak büyük bir cesaretle darbeye karşı haysiyetli bir duruş sergilemiştir”*¹³⁶.

Neticede 15 Temmuz darbe girişimiyle birlikte Türk milletinin iradesini arkasına alan başta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde temsil edilen partilerin üyeleri; siyasilerin el birliği ile darbeye ve darbecilere karşı gösterdikleri dirayetli duruş sayesinde Türk siyasi tarihinde ilk kez bir darbe teşebbüsü akamete uğratıldı ve Türk demokrasisi buradan büyük kazançlar elde etti. Bu birliktelik, Türk milletinin iradesini yok sayan ve demokrasi inancına kilit vurmaya çalışanlara karşı atılmış önemli bir mesajdı.

135 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Milletın Zaferi, s. 35.

136 https://www.tbmm.gov.tr/docs/ortak_bildiri.pdf (Güncelleme Tarihi: 3 Mart 2020).

Sonuç

2023 yılında bir asrı devirecek olan Cumhuriyet rejimi, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980’de olmak üzere iki askeri müdahale; 12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997’de olmak üzere iki askeri muhtıra; 15 Temmuz 2016 tarihinde de bir darbe teşebbüsü ile karşı karşıya kaldı. Öncesi ve sonrası ile bu askeri müdahale ve teşebbüslerin Türk siyaseti üzerinde derin izler bıraktığını, Türk demokrasine ağır yaralar verdiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. 15 Temmuz darbe girişimi haricinde, geçmişteki darbe teşebbüsleri karşısında dönemin siyasetçileri karşı bir tavrı almadıklarını, alamadıklarını görürüz. Siyasetçilerin gösterdikleri bu tavrın/tavirsizliğin pek çok nedeni sayılabilir. Ordunun geçmişten gelen kurumsal kimliği, yapısı ve halkın gözündeki saygınlığının yanında; Türk halkının siyasilere ve siyasetçilere yeteri kadar güven duymaması; ülkenin içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve iktisadî darboğazdan siyasilere sorumlu tutması belki ilk akla gelebilecek nedenler olabilir.

Öte yandan her askeri müdahale ve muhtıra sonrası ordunun devleti ve siyaseti yeniden dizayn etmekten çekinmediği ortadadır. Askerin, 27 Mayıs ve 12 Eylül’den sonra anayasalar yapması; 12 Mart ve 28 Şubat’ta siyasette ve anayasal kurumlarda değişimler talep etmesi bizi bu yoruma götürmektedir. Özellikle siyaset kurumu bu süreçlerden en fazla zarar görenlerin başında gelir. Parti kapatmalar, uzun süren siyasî yargılamalar, tutukluluklar ve hatta idamlar halen Türk milletinin hafızasında tazeliğini korumaktadır.

Askeri darbe ve muhtıraların siyasî, sosyal ve ekonomik hayatına, rejimine ve demokrasisine vermiş olduğu zararların izlerini hafızasında barındıran Türk milleti, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından 15 Temmuz’da gerçekleştirilen darbe girişimine karşı kayıtsız kalmadı. Meydanlara dolarak darbeye karşı olan tepkisini ortaya koydu. Türk milleti, kendisi tarafından seçilen, milli iradeyi temsil eden Cumhurbaşkanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin arkasında saf tuttu. Millet in bu kararlı duruşundan güç bulan siyasî irade, zamanında ve yerinde yapmış olduğu girişimler sayesinde, darbe teşebbüsünü önleyerek, başarısız kıldı. Böylece darbenin başarılı olması halinde ülkenin her alanda uğrayacağı olası felaketlerin de önüne geçilmiş oldu. Türk milletinin rejimine ve demokrasisine sahip çıkan tavrı yanında siyaset kurumu, sermaye grupları, medya ve basını, üniversiteleri ve sivil toplum örgütlerinin gelişmişliğiyle birlikte 2023 yılında yüzüncü yılını kutlayacak olan Cumhuriyet rejiminin, bundan sonra bu tür askeri kalkışmalara tanık olmayacağını/ olamayacağını söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

II. Resmî Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, (1961-1965).

Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi, Anadolu Ajansı Yay., Ankara, 2016.

Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008.

15 Temmuz Darbe Girişimi ve Milletın Zaferi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Ankara, 2018.

Millet Meclisi (MM) Tutanakları, (1961-1965).

Milli Birlik Komitesi Tutanakları, (1960-1961).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi Tutanakları (1983-1987).

Yüksek Adalet Divanı Kararları, İstanbul-Yassıada (14 Ekim 1960-15 Eylül 1961), 1. Baskı, Kabcacı Yay., Yayına Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, 2007.

III. Süreli Yayınlar

Akademik Bakış Dergisi,

Akis,

Akşam,

Ayın Tarihi,

Cumhuriyet,

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,

Demokrat İzmir ,

ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi,

Hürriyet ,
Milli Yol,
Milliyet,
Radikal,
Resmî Gazete,
Sabah,
Son Havadis,
Tercüman,
Turkish Studies,
Ulus,
Vatan,
Yön,
Zafer.

IV. Kitaplar

- AĞAOĞLU, Samet, *Marmara'da Bir Ada*, 2. Baskı, Baha Matbaası, Basım yeri yok, 1972.
- AHMAD, Feroz ve AHMAD, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yay., Ankara, 1976.
- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 1. Baskı, Sarmal Yay., Çev. Yavuz Aloğan, İstanbul, 1995.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, *Darbeler ve Gizli Servisler*, 4. Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 1989.
- ÂŞIK, Süleyman, *Türk Siyasî Tarihinde ANAP ve Turgut Özal*, 1. Baskı, Kopernik Kitap Yay., İstanbul, 2019.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1950-1964)*, 1. Baskı, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- BAKŞIK, Şeref, *CHP ile Bir Ömür*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- BAŞGİL, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1966.
- BAYRAMOĞLU, Ali, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yay., İstanbul, 2007.

- BİBEROĞLU, M. Kemal, *Demokrat Parti ve Sonrası Anılarım*, Demokratlar Kulübü Yay. No: 15, Ankara, 1997.
- BİLGİÇ, Sadettin, *Hatıralar*, 2. Baskı, Boğaziçi Yay., Ankara, 2002.
- BİRAND, Mehmet Ali-DÜNDAR Can ve ÇAPLI Bülent, *Demir Kırat, (Bir Demokrasinin Doğuşu)*, İstanbul, 1991.
- CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.
- CEMAL, Hasan, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Bilgi Yay., 1986.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi-1950'den Günümüze*, İmge Yay., Ankara, 2000.
- DEMİREL, Tanel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yay., İstanbul, 2004.
- DOĞAN, Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 1. Baskı, Tekin Yay., İstanbul, 1985.
- DONAT, Yavuz, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 2- Buyruklu Demokrasi 1980-1983*, 2. Baskı, Bilgi Yay., 1987.
- DURŞUN, Davut, *Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül*, 1. Baskı, İşaret Yay., İstanbul, 2000.
- DÜNDAR, Can, *Anka Kuşu: Erdal İnönü Anlatıyor*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2009.
- ERER, Tekin, *Yassıda ve Sonrası*, Rek-Tur Kitap Yay., İstanbul, 1965.
- ERİM, Nihat, *Günlükler (1925-1979)*, 1. Baskı, C.II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005.
- ERKANLI, Orhan, *Askeri Demokrasi*, Güneş Yay., İstanbul, 1987.
- EVREN, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Milliyet Yay., İstanbul, 1991.
- HALE, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, 1. Baskı, Alfa Yay., Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 2014.
- ILICAK, Nazlı, *28 Şubat Sürecinde Din, Siyaset ve Laiklik*, Birey Yay., İstanbul, 1999.
- İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, 3. Baskı, C.II, Yapı Kredi Yay., Yayına Haz. Ahmet Demirel, İstanbul.
- KELEŞ BELEN, Nezahat, *Türkiye'ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay, Bir Yaşam: Dr. Baha Akşit*, Turgut Yay., 1995.
- LEWIS, Bernard, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yay., Çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, İstanbul, 2003.

- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi (Makaleler-4)*, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1991.
- MÜLÂYİM, Ziya Gökalp, *İsmet İnönü'den Siyaset Dersleri Niteliğinde Anılar*, Yetkin Basımevi, Ankara, 2014.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, 5. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul, 1979.
- TOKER, Metin, *İsmet Paşayla 10 Yıl C.4 (1961-1964)*, 1. Baskı, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969.
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği)*, Bilgi Yay., İstanbul, 2003.
- _____, *Türk Devrim Tarihi (Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye-27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, 1. Baskı, Bilgi Yay., C.5, İstanbul, 2002.
- TURGUT, Hulûsi, *12 Eylül Partileri*, ABC Yay., 2. baskı, İstanbul, Mayıs, 1986.
- _____, *Demirel'in Dünyası*, ABC Yay., C.1, İstanbul, 1992.
- ULAY, Sıtkı, *Harbiye Silah Başına-General Sıtkı Ulay'ın Hatıraları*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yay., İstanbul, 1968.
- YILDIZ, Nuran, *Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi Liderler, İmajlar ve Medya*, Phoenix Yay., 1. Baskı, Ankara, 2002.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 1. Baskı, İletişim Yay., Çev. Yasemin Sanar Gönen, İstanbul, 1995.

V. Makaleler

- AVCIOĞLU, Doğan, *Yön*, Yıl: 1, S.1, 20 Aralık 1961.
- ÇAHA, Ömer - BAYKAL, Ömer, "Millî Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19/3, 2017.
- ÇAKMAK, Fevzi, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, 1. Baskı, C. II, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2013.
- ÇAKMAK, Fevzi, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin "Ege Vazife Gezisi ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları", *Turkish Studies*, Volume: 9/10, (Ankara-Türkiye), 2014.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, "Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.21, S.3, 2016.

- GÜLMEZ, Nurettin - ÂŞIK, Süleyman, "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz, 2014.
- KIRKPINAR, Nurullah, "Türkiye'de Darbe Geleneğine Bir Örnek: 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Toplumsal Etkileri", *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler), 24-26 Mayıs 2017, 1. Baskı, C.2, Nobel Akademik Yay., Muş, 2018.
- NADİ, Nadir, "Bu Gidişle Zor", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1962.
- ÖCAL, Beyhan, "12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, S.1/4, 2009.
- ÖZDEMİR, Hikmet, "Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- SUNAY, Cengiz, "Türk Siyasetinde 27 Mayıs Darbesi ve Sonrası", *Demokrasi Platformu*, (Demokrat Parti ve Menderes Özel Sayısı-2), C.5, S.18, 2009.
- ŞENER, Mustafa, "Türkiye İşçi Partisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Sol*, 2. Baskı, C.8, İletişim Yay., İstanbul, 2008.
- TOKER, Metin, "Prim", *Akis*, 18 Haziran 1962.
- _____, "Kuyuya Düşen Adamı Kurtaracağım", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1969.
- _____, "DP'lilere Siyasî Hak Teklif Meclis'te", *Milliyet*, 8 Mayıs 1969.
- _____, "Yassıada Mahkûmlarına Siyasî Af Tasarısı Meclis'te", *Akşam*, 8 Mayıs 1969.
- _____, "Eski DP'lilerin Siyasî Haklarının İadesini İsteyen Tasarı Meclis'te", *Zafer*, 8 Mayıs 1969.
- _____, "Sunay, Demirel ve İnönü, Son Olayları Görüştü", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1969.
- _____, "Sunay, İnönü ve Demirel'le Görüştü", *Akşam*, 14 Mayıs 1969.
- _____, "Üç Büyükler Çankaya'da Toplandı", *Milliyet*, 14 Mayıs 1969.
- TOPÇU, İlyas - AKILMAK TOPÇU, Sema, "Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı", *Akademik Bakış Dergisi*, S.61, Mayıs- Haziran 2017.
- YALANSIZ, Nedim, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies*, V.7/3, Ankara, Summer, 2012.

VI. Tezler

KIRKPINAR, Nurullah, *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2015.

SUNAY, Cengiz, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri 1980-1987*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009.

VII. İnternet Kaynakları

<http://www.ysk.gov.tr/> (Güncelleme Tarihi: 05.03.2020).

https://www.tbmm.gov.tr/docs/ortak_bildiri.pdf (Güncelleme Tarihi: 03.04.2020).